

Főújság

könyv
könyvtár
könyvtáros

1993
március

KÖNYV, KÖNYVTÁR, KÖNYVTÁROS

1993. március

Tartalom

Huszár Ernőné: VB projekt	3
Horváth Tibor: Szempontok a világbanki hitelek felhasználásához	5
Mader Béla: Regionális könyvtárak és szakterületi központok	11
Magyar-holland könyvtári szimpózium	18
Papp István: Könyvtárpolitika és közművelődési könyvtárak finanszírozása Magyarországon	19
Nagy Attila: A magyar olvasókról – nemzetközi mércével	25
<i>Extra Hungariam</i>	
Bábi Móricz Tünde: Olvasásra nevelés – könyvtáros szemmel	30
<i>Könyvtári élet</i>	
Mezei György: Egy független vidéki egyesület munkája. Egységben az erő .	35
Györgyné Juhász Katalin: Bepillantás a városi könyvtárak 1991. évi gazdálkodásába	39
Ottovayné Ecsedi Klára: Rekviem egy hálózatért? – avagy: egy év múlva újra kezdjük?	44
Zircz Péter: Tisztelt Szerkesztőség!	48
<i>Perszonália</i>	
Lőrincz Sándor: Új igazgató a megyei könyvtár élén	51
<i>Könyv és Nevelés</i>	
P. Kovács Imre: A Tanosz és az alternatív tankönyvek	53
<i>História</i>	
Murányi Lajos: Egy reformkori könyvtárról – másodsor (II.)	56
<i>Holmi</i>	59
Könyvmustra	61
Lapunk e számában Filep Tibor természetfotóiból válogattunk	

From the contents

István Papp: Library policy and financing of public libraries in Hungary (19);
Attila Nagy: Literacy and the culture of reading in Hungary. The role of
Libraries (25).

Cikkeink szerzői

Bábi Móricz Tünde, újvidéki könyvtáros; *Györgyné Juhász Katalin*, a Balatonfüredi Városi Könyvtár igazgatója; *Horváth Tibor*, az OPKM főigazgatója; *Huszár Ernőné*, a BKE Központi Könyvtára főigazgatója; *Lőrincz Sándor* újságíró; *Mader Béla*, a JATE Központi Könyvtárának főigazgatója; *Mezei György*, a Győri Városi Könyvtár ny. igazgatója; *Murányi Lajos*, az MTA Központi Könyvtára osztályvezetője; *Nagy Attila*, az OSZK KMK osztályvezetője; *Ottovayné Ecsedi Klára*, az FSZEK első kerületi főkönyvtárának igazgatója; *P. Kovács Imre*, a Köznevelés főszerkesztője; *Papp István*, az FSZEK főigazgató-helyettese; *Zircz Péter*, az OSZK ny. főigazgató-helyettese.

Szerkesztőbizottság
Poprády Géza elnök,
Domsa Károlyné, Maurer Péter,
Sóron László, Tóthné Környei Márta

A szerkesztőség tagjai:
Bereczky László főszerkesztő,
Bajai Mária tervezőszerkesztő,
Vajda Kornél olvasószerkesztő

A szerkesztőség címe: 1134 Bp., Váci út 19. – Telefon: 131-2992/120
Felelős kiadó: Maróti Istvánné igazgató
Készült az ETO-Print Nyomdaipari Kft.-ben
Felelős vezető: Balogh Mihály ügyvezető igazgató

Lapunk megjelenéséhez támogatást kaptunk a Művelődési és Köznevelési Minisztériumtól, az Országos Széchényi Könyvtártól, a Magyar Könyvtárosok Egyesületétől, a Könyvtári és Informatikai Kamarától, az Országos Pedagógiai Könyvtár és Múzeumtól, a Magyar Hitelbank „Táncsics Mihály” Alapítványától

Terjeszti a Könyvtárellátó Vállalat
Előfizetési díj 1 évre 1488, 1/2 évre 744 forint. Egy szám ára 124 forint
HU-ISSN 1216-6804

VB projekt

Szakterületi és regionális központok

A Világbank–MKM projekt felsőoktatási könyvtári rendszer fejlesztésének célja a felsőoktatás és kutatás lokális integrált információs és dokumentációs hálózatainak létrehozása és a lokális hálózatok országos információs rendszerre szervezése kell hogy legyen. Ezen hálózatnak és rendszernek biztosítania kell, hogy az egyetemek polgárai – oktatók, kutatók, hallgatók a leggyorsabban hozzájuthassanak a szakmai munkájukhoz szükséges információkhoz és szakirodalomhoz. Ehhez szükséges:

1. a szakirodalom beszerzésével, nyilvántartásával, tartalmi feltárásával kapcsolatos feladatok összehangolása;

2. a szakirodalmi információk egyetemes (hazai és külföldi) hozzáférhetőségének biztosítása;

3. a hazai kutatási, információs adatbázisok és külföldi adatbázisok közötti információcsere, adatsere korszerű feltételeinek (technikai, jogi, kereskedelmi stb.) hazai megteremtése.

Ezen általános célok optimális megvalósítása és az egyetemi könyvtáraknak a világbanki projektben felvázolt regionális és szakterületi központi funkciója szükségessé teszi, hogy átgondoljuk az OSZK és az egyetemi könyvtárak közötti kapcsolatrendszert és együttműködési területeket.

Az országos telekommunikációs hálózat fejlettsége, jövőbeni kiépítettsége a kapcsolatokat és munkamegosztást alapvetően befolyásolják.

Szűkebb és tágabb szakmai megbeszéléseken soha senki nem vitatta az OSZK központi szolgáltatásai fejlesztésének szükségességét, a hatékony szakirodalmi információs rendszer létrehozása és naprakész működtetése csakis a nemzeti könyvtár „lokomotív” szerepvállalásával képzelhető el.

Az OSZK központi feladatai, amelyek ellátására a könyvtárak igényt tartanak: a) szabványosítás: a hazai adatbázisok közötti információcsere biztosítását és egyesített online katalógus megteremtését lehetővé tevő magyar (adatformátum, adatstruktúra) szabvány (ún. HU-MARC) mielőbbi kidolgozása és elfogadása, b) nyilvánosan (és gyorsan) elérhető felhasználóbarát online központi lelőhelykatalógus (OPAC) az országban található külföldi dokumentumok helyéről és hozzáférhetőségéről, c) a magyar nemzeti bibliográfia adatbázis naprakész karbantartása, ami biztosítja a bibliográfiai leírások letöltésének, áttöltésének a lehetőségét (előny: párhuzamos feldolgozás elkerülése, az azonos minőség, gyors tájékoztatás és tájékozódás), d) a dokumentumellátás javítása tároló és kölcsönző központ hatékony megszervezésével, e) részvétel a szakmai képzésben és továbbképzésben, összhangban a. egyetemi és főiskolai képzés.

A felsőoktatási törvény és a könyvtári törvény elfogadása feltehetően meghatározza az egyetemi könyvtárak helyét, funkcióját a felsőoktatásban és a könyvtári hálózatban is. Tendenciájában már jelenleg is érzékelhető, hogy a jövő könyvtári rendszerének, azaz a szakirodalmi ellátás és információs rendszernek a gerincét az OSZK és a felsőoktatási könyvtárak alkotják.

A felsőoktatási könyvtári hálózat struktúráját, az egyes egyetemi könyvtárak

helyi alapfeladatain túlmutató funkcióját a felsőoktatás kialakuló új rendszere determinálja. Bármilyen legyen is a struktúra, az egyetemek és könyvtárak közötti méretkülönbség, a korszerű felsőoktatási könyvtárnak hozzá kell járulnia

1. ahhoz, hogy a felsőoktatásban (egyetem, főiskola) részt vevő valamennyi hallgató elsajátíthassa a korszerű információs technikák és adatbázisok használatát;

2. ahhoz, hogy egyetemi tanulmányai során a hallgató önálló tanulmányi és kutatómunkára váljék alkalmassá;

3. az egyetemi diplomák ekvivalenciájához, nemzetközi elismertetéséhez a könyvtár gyűjteményszervező, állományépítő munkájával, a szükséges dokumentumok rendelkezésre bocsátásával;

4. az egyetemi kutatómunka információellátásával, online kutatási adatbázisok létesítésével az egyetem tudományos eredményeinek közvetítéséhez, a hazai és külföldi kutatók közötti kommunikációhoz.

A fenti célok eléréséhez minden felsőoktatási (egyetemi, főiskolai) könyvtárat olyan szintre kell felhozni, gyűjteményét, szakemberállományát, technikai felszereltségét és elhelyezését tekintve, hogy maradéktalanul betölthesse azt a funkciót, amit a felsőoktatás 2000 projekt is tartalmaz.

A jelenlegi egyetemi könyvtárak több mint 1/3-át kiemelten célszerű fejleszteni és alkalmassá tenni a korábbi tervezetekben meg-megjelent szakterületi, illetve regionális központi szerepkör ellátására. A feladatok sok hasonlóságot is tartalmaznak, az alapvető kiindulás a VB projektben, hogy ezek a könyvtárak olyan – a könyvtári tevékenység, gazdálkodás, információszolgáltatás valamennyi modulját alkalmazó – integrált számítógépes rendszert, lokális hálózatot működtetnének, amelyhez a régióban vagy a szakterülethez tartozó könyvtárak (intézeti, kari, főiskolai) interaktív módon kapcsolódhatnak, és e központok az országos hálózaton keresztül egymással és az OSZK-val is interaktív módon kommunikálnak. (Ez természetesen a hazai távközlési hálózat fejlettségének, adatátviteli sebességének stb. a függvénye.)

A szakterületi központok feladata: az adott tudomány, szakterület szakirodalmi információellátásának szervezése, információszolgáltatás a hazai és külföldi információs adatbázisok bekapcsolásával; helyi online adatbázis építése; osztott katalogizálás megvalósítása, szakterületi OPAC, lelőhely-nyilvántartás; kutatási nyilvántartás, adatbázis létesítése; dokumentumok rendelkezésre bocsátása eredetiben vagy korszerű technikák igénybevételével különböző információhordozókon, illetve online; a szakterülethez tartozó könyvtárak gyarapítási együttműködésének összehangolása a külföldi szakirodalomban; nemzetközi információcserében részvétel a hazai szakirodalmi információk külföldi terjesztésével; szakterületi információszolgáltatási politika alakítása, marketingstratégia; a legújabb külföldi információszolgáltatások és technikák hazai bevezetésének meghonosításával összefüggő szakmai képzés, bemutató „műhely” szervezése; tanácsadás a szakterületi együttműködésnek (szolgáltatás-szervezés, finanszírozás, pályázatkészítés stb.); a felhasználói (and user) képzése.

A regionális központok feladatai: saját adatbázis építése; regionális OPAC létesítése, osztott katalogizálás megvalósítása az Universitashoz tartozó főiskolai, intézeti, kari stb. könyvtárak, illetve a régióban működő akadémiai intézeti könyvtárak bekapcsolásával; helyi kutatási nyilvántartás, adatbázis létesítése; az Universitas és a régió szakirodalmi információellátásának szervezése a szakterületi központok és más hazai és külföldi adatbázisok bekapcsolásával; szakirodalmi ellátás összehangolása (többes példány); tanácsadás az együttműködő könyvtáraknak; felhasználói képzés szervezése; a számítógépi hálózat közös üzemeltetése, finanszírozása.

Nyilvánvaló, hogy a szakterületi és regionális központok azonos, illetve hasonló feladatai megvalósításakor hangsúlyeltolódásoknak kell lenni a szakterület és a régió, nem utolsósorban az anyaintézmény igényeinek, sajátosságainak megfelelően. Ez az, ami végül is megjeleníti a különbözőséget az azonosságban. Úgy vélem, az egyetemi hallgatók, oktatók és kutatók szakirodalmi és információigényeinek kiszolgálásán túlmenően többletfeladatok finanszírozásának meg kell jelennie az egyetemek költségvetésében. A hazai egyetemi könyvtárak nyilvános közkönyvtári feladatokat eddig is elláttak, de az új feltételek között állományuk, szolgáltatásaik minőségének javítása és fokozódó igénybevétele mértéktartással is igen költséges.

A világbanki hitelfelvétel kedvező lehetőséget biztosít a felsőoktatási könyvtári ellátás fejlesztésére, de az egyetemeknek garanciát kell kapniuk a rendszer további működtetésére mind a szinten tartás, mind a továbbképzés érdekében.

Huszár Ernőné

Szemponatok a világbanki hitelek felhasználásához

1. A könyvtárak pozíciói

Az alábbi javaslat annak a mintegy 30 könyvtárnak egy ellátási rendszerből származtatható helyét és feladatait vázolja, amelyek a magyarországi (szakirodalmi) tájékoztatási rendszer gerincét alkotják. (Egyetemi könyvtárak és hat országos szakkönyvtár: OSZK, KMK, OK, OPKM, OMIKK, FSZEK.)

Az ellátási rendszert három, funkciókban kapcsolódó intézménytípus alkotja: regionális központok, diszciplináris központok és „összkönyvtári” feladatokat ellátó intézmények.

A hat, már kijelölt *regionális központ* területi feladatokat lát el, felelőssége a helyi igények és releváns információ közvetítése. Regionális központ, mint ilyen nem lát el diszciplináris feladatokat, hiszen ehhez régióként – egy régi terminológiával – általános tudományos könyvtárat kellene létrehozni. Ez nyilvánvaló abszurdum. Ehelyett kommunikációs feladatokat lát el, szervezi a szolgáltatások elérését, közvetít. A regionális központnak teljes áttekintése kell legyen minden diszciplináris szolgáltatásról (külföldi, hazai), elérési módjáról, a térítés mikéntjéről stb. Menedzseli a létező információs szolgáltatások helyi hasznosítását, másfelől a szükségletek, kívánságok elemzője, közvetítője. Lényeges eszköze egy metainformáció – nevezzük így – adatbázis vagy nyilvántartás, amely eléggé részletezően (a diszciplinák megnevezésénél lényegesen mélyebben, inkább a témák részletezéséhez közelítve) mondja meg, mit honnan lehet elérni. A regionális központ szolgáltatásai kiterjednek az eredeti források megszerzésére is. Ennek okán a könyvtárközi kapcsolatoknak merőben új filozófián nyugvó mechanizmusát építi fel. Nincs azonban arról szó, hogy a regionális centrumok állomány nélkül valók. Teljes mértékig ugyanis nem lehetséges az eredeti dokumentumokat kizárólag könyvtárközi úton megszerezni. (Erre vonatkozó megjegyzést l. később). Valamennyi regionális központ emellett végzi eddigi könyvtári/tájékoztatási feladatait is.

A *szakterületi központ* egy diszciplína, tudomány, vagy összefüggő tudománycsoport tájékoztatási/könyvtári feladatait látja el oly módon, hogy működteti az ellátás teljes „vertikumát”: biztosítja az eredeti forrásoknak az alapellátáshoz

szükséges hányadának meglétét az állományban, minden kívánatos dokumentumfajta tekintetében (folyóirat, szabvány, jogforrás, statisztika stb.): rendelkezik az adott diszciplína információinak kezeléséhez szükséges eszközökkel (pl. ágazati tézauruszok, terminológiai és szakmai szótárak, referenz eszközök stb.); működteti vagy eléri a diszciplína adatbázisait és más szolgáltatásait, szakértelmet biztosít a szakirodalom elemzéséhez, értékeléséhez, szelekciójához; képes kapott információ átcsoportosítására; a diszciplínában szolgáltatási rendszert szervez beleértve az eredeti források megszerzését és eseti megkeresésének kielégítését; alkalmas a szükségletek elemzésére; a szolgáltatások terjesztéséhez (l. regionális központok pl.) megfelelő kommunikációs, reprográfiai technikával is rendelkezik.

Az *összkönyvtári intézmények* (a magyar szakmai terminológiában „központi szolgáltatások” összegző nevet kapta) a könyvtári ellátási rendszer rendszerként való működését biztosítják, centrális helyzetüknél fogva mind a technológia, mind technika (kompatibilitás), mind pedig a szolgáltatások terén meghatározó szerepük van. (Mindenkinek hozzájuk képest kell illeszthetőséget biztosítani, így válnak egymáshoz is kompatibilissé!) A programban elsőként a magyar nemzeti dokumentumok adatbázisa és a reá épülő kurrens bibliográfiai rendszer, továbbá két „union” katalógus, a külföldi folyóiratok (szerialis kiadványok) országos lelőhelyjegyzéke és a külföldi könyvek lelőhelykatalógusa kapjon elsőbbséget.

A résztvevő könyvtárak némelyike regionális központ is, diszciplináris központ is (veszprémi EK, miskolci EK stb.). Ez pl. úgy képzelhető el, hogy egyik, létrehozandó szervezeti egység foglalkozik a regionális központ státusból eredő feladatokkal, másik (mások) a diszciplináris teendőkkel. Másfelől az OSZK diszciplináris központként, másrészt a központi szolgáltatások előállítójaként vesz részt.

Mind az egyetemi könyvtárak, mind az országos szakkönyvtárak egyidejűleg több szakterület diszciplináris központjaként vehetnek részt, erejüktől és reálisan vállalható feladataiktól függően. De minden diszciplináris központ szakterületi feladatai mellett végezi eddigi könyvtári/tájékoztatósi feladatait is, legfeljebb tisztultabb arculattal.

Meg kell követelni azonban, hogy minden regionális és diszciplináris központ, az OSZK-t is beleértve, rendelkezik tervvel vagy legalábbis elképzeléssel arra vonatkozóan, hogyan kíván a régió/diszciplína területén további intézményeket bevonni, melyek ezek, milyen feladataiak, azaz hogyan képzelik el saját terítő/közvetítő hálózatukat, hogyan kívánnak tovább építkezni. Ez a terv vagy elképzelés *nem része* a jelenlegi programnak a finanszírozás oldaláról sem, csupán tervezési szempontként jelenik meg, amelyet a központ jelenlegi tervezésénél azonban már most kell figyelembe venni. E továbbépítés terén minden regionális/diszciplináris központ élvezzen nagyfokú önállóságot. Ajánlatos lenne azonban a figyelmet felhívni arra, hogy nem sok könyvtár, inkább kevesebb, de ütőképes könyvtár távlati bevonásáról legyen szó.

2. A szoftverválasztás kérdőjelei

Számítástechnikai oldalról a résztvevő könyvtárak problémái részben azonosak, tipizálhatóak, másfelől sajátos, nem tipizálható feladatokból állnak. Javasolni lehet, hogy a jelenlegi program a tipizálható problémákkal foglalkozzék. Ebből a szempontból három kérdéskör bontakozik ki: az integrált könyvtári rendszerek kérdése, a diszciplináris adatkezelés és a kommunikáció problémája.

Ahogy meg tudom ítélni, külföldön a könyvtárakban és tájékoztató intézményekben az integrált könyvtári szoftverek és az adatbázisok építésével kapcsolatos szoftverek külön utakon indultak el és bizonyos értelemben mind a mai

napig párhuzamosan élnek. Kicsit kiélezve: az integrált könyvtári szoftverrendszerek egyik modulja ugyan az adatbázis-szoftverek, de a könyvtári katalógusokat tematikai oldalról nem képesek kellő mélységben kezelni. (Ennek még történeti okai is vannak a könyvtárakba bevezetett osztályozási/indexelési eljárások miatt, s ezek általában eltérnek az ágazati adatbázisok módszereitől; de gondolni kell arra, hogy egy könyvtári katalógusrendszerben zömében más dokumentumfajtákra esik hangsúly. E kérdés részletezését itt mellőzni kell.) Jelenlegi helyzetünk az, hogy hazai szakkönyvtáraink diszciplináris adatbázisok használatakor mindenkor megtartották az adatbázis-előállítók eljárásait (nem is lehet másként), ezek azonban nem egyeznek a könyvtárban alkalmazott módszerekkel. Amikor azonban „könyvtárápítás”, azaz automatizálás került szóba hazánkban, mindenki integrált könyvtári szoftverekben kezdett gondolkodni, mintha az egyes diszciplinák megkívánta mély indexelés vagy individualizáló osztályozás elfelejtődött volna.

Perdöntő pillanatban a két szoftverfilozófiát nem szabad szembeállítani. A résztvevő kb. 30 könyvtár zömének eléggé tág, sokoldalú a gyűjtőköre ahhoz, hogy a jelenlegi fejlesztés fókuszába egyértelműen az integrált könyvtári szoftverek kerüljenek. A diszciplináris központoknak azonban meg kell tartaniuk az adaptált adatbázis eljárásait nemcsak az adatbázis használatkor, hanem az adatbázist kiegészítő saját feldolgozás esetében is (pl. magyar szakirodalom). Amikor fentebb teljes „vertikum”-ról esett szó, ezt is bele kellett érteni. Mindez a diszciplináris központokra ró hatalmas terheket. Ez a probléma viszont nemcsak nem uniformizálható, hanem könyvtáranként, sőt diszciplinánként más és más. Az MTA, vagy tudományegyetemi könyvtárak vonatkozásában félve vehető fel. A probléma azonban él, s a szakkönyvtárakat nyilván mérsékleltre inti, hogy – még komoly létszám és egyéb fejlesztés esetén is – hány szakmai adatbázist bírnak kielégítő szinten működtetni.

Az integrált könyvtári szoftverek a teljes könyvtári munkafolyamat automatizálását szolgálják a deziderálástól az állomány nyilvántartásának, leíró katalógizálásának, az osztályozás/indexelés folyamatainak automatizálásán át a szolgáltatásokig. Természetesen el kell érni, hogy minden könyvtár katalógusrendszere is elérhető legyen mások számára online, az OSZK-t is beleértve. Ennek egyenes következménye, hogy osztott katalógizálást biztosító szoftvert kell választani. Neuralgikus pont azonban az, hogy szinte valamennyi érdekelt könyvtár vala-

mennyire előrehaladott állapotban van már, így mind a technika, mind szoftver tekintetében elkötelezett. Sőt, kész szolgáltatások is rendelkezésre állnak. Ez a helyzet könnyen okozhat patthelyzetet egy holtpontra, rugalmatlanság esetén. A finanszírozó szervezet pedig óvatosabban nyitja meg a bankszámlát, ha koordinálatlanságot tapasztal. Két dolog nem lehetséges. Az egyik, hogy mindenki ragaszkodik eddigi eljárásaihoz, azt kívánja a többivel is elfogadtatni és folytatni. A másik, hogy bizonyos eddigi eredmények feladása nélkül a probléma aligha oldható meg. A veszteség nem írható senki számlájára, hiszen csak köszönet illethet mindenkit, aki egy dezorganizált könyvtári rendszerben ösztönzés nélkül (sőt, hátráltató körülmények között) kellő bátorsággal fejlesztéshez kezdett hozzá.

Azt is le kell szögezni viszont, sem uniformizálásról nincsen szó, sem a mellény teljes újragombolásáról. Ha megfelelő illeszkedés biztosítható, minden eddigi fejlesztési eredményt meg kell menteni, beleértve a hardver eszközöket is.

Valójában Magyarországon aligha van szakértő, akinek perfekt áttekintése lenne a rendelkezésre álló szoftverekről. Tudomásunk inkább a megelőző esztendőknél vagy évtized(ek)nek – igaz, már eléggé kiérlelt – szoftvereiről van. Senki sem próféta saját hazájában, akármilyen szakértő lenne javaslatot, nehéz, csaknem lehetetlen procedúra előzné meg az érdekeltek egyetértését is nyugtázó döntést. Ezért pártatlan, nem üzleti elkötelezettségű külföldi szakértő(k) véleményét kell kérni nem részletező, de több változatot tartalmazó javaslat megfogalmazására a rendszer gépi architektúrájának és szoftvereinek megtervezéséhez. A tervezés paramétereit – aktuálisan felmérték – napok alatt produkálhatók. Az ajánlatoknak két méretű könyvtárra kell illeszkednie, egy nagy-könyvtári intézményre és egy közép méretűre (1 millió dokumentum mennyiség alatt).

A választást erkölcsi és gazdasági tényezők befolyásolhatják. Az utóbbi abban állhat, hogy egyöntetű választás valószínűleg alacsonyabb költségekkel jár; előbbi abban, hogy a világbanki hitelek vissza kell fizetni adónkból –, senki nem engedheti meg magának, hogy ezt a szempontot bármi okból negligálja.

A *diszciplináris adatbázisok* terén viszonylag egyszerűbb a helyzet, mert adott technikával/technológiával érkezik. Minden diszciplináris központ maga döntse el, CD-n, online eléréssel vagy mi módon kívánja ezeket működtetni. A figyelmet azonban ismét azokra a kérdésekre kell felhívni, amelyek fentebb a teljes vertikum fogalmában sűrűsödtek.

A *kommunikációs technika* terén javasolom, hogy az IIFF kapjon felhatalmazást és megbízást. Hiszen az IIFF ezekért a célokért jött létre, benne van fenntartóinak pénze, továbbfejlesztése biztosítottnak látszik.

Az 1. pont leírása szerint az regionális/diszciplináris központok kommunikációs mechanizmusa a szemantikusan vázlat miatt eléggé doktrinernek tűnik. Nem lehet természetesen semmi merev kapcsolatot kikötni, bárki bárkivel közvetlenül kommunikálhat.

3. Kiegészítő megjegyzések

1. A Tudománypolitikai Bizottság december elején határozatot fogadott el (az előterjesztést *Rózsa György* készítette) az információ/tájékoztatási politika kormányzatra emeléséről. A javaslatot külön felszólításban támogatta a művelődési és közoktatási miniszter, az MTA elnöke és az egyetemfenntartó szaktárca miniszterei. (Tehát az összes témánkban érdekelt fenntartó tárca.) Javasolom, hogy a jelenlegi programot a Bizottsággal már ebben a szakaszban egyeztessük, mielőtt még az ott elhatározott koordináló testület/bizottság létrejönne. (Rövid idő kérdése.)

2. Társadalmi szervezetek vitáin kiderül, hogy a világbanki hitellel kapcsolatosan a szakma szélesebb körben is érdeklődik. Tudatosítani kell, de az érdekelt kb. 30 könyvtárnak is, hogy ebben a programban nem pénzek szétosztásáról van szó, hanem feladatok elosztásáról és elvállalásáról, amelyeknek biztosítják finanszírozását. A pénzekkel el kell számolni a vállalt feladatok teljesítésével.

3. Az érdekelt könyvtáraknak a vázolt rendszerben elfoglalt pozíciójuk következtében megváltozik – az alapító okiratokban vagy a létrehozást biztosító jogszabályban nem található – hatásköre: a fenntartó által kívánt célokon túl egy országos ellátásban vesznek részt. A kibővült hatókör már csak részben tartozik a fenntartó illetékességi körébe. Ennek számos következménye van.

Az alapszerződést a könyvtárfenntartókkal kell megkötni (rektorok, MTA elnöke, OMFB elnöke, államtitkárok stb.), nem elegendő a könyvtárvezetők akarata.

A fenntartókban tudatosítani kell, hogy ebben a konstrukcióban nekik is érdekeltségük van. Mert nincs teljes ellátásra berendezkedő könyvtár, egyébként is a szakirodalmi szórás következtében is a könyvtárak egyre inkább egymásra vannak utalva, amely tendenciát az inter- és multidiszciplináris területek előretörése csak erősíti.

A kb. 30 könyvtárnak ebben a konstrukcióban kialakult köre sok tekintetben kívül esik bárki felügyeletén. Javasolni kell azonban, hogy az érdekelt könyvtárak maguk hozzanak létre egy testületet a feladatok koordinálására, bizonyos öngazgatási célokra. A testület titkárságát forgó rendszerben váltakozva lehet biztosítani.

4. A könyvtári menedzsmentre az új helyzet rendkívüli terheket ró, a felelősség roppant nagy. Éppen ezért kívánatos, hogy a döntéshozatal mechanizmusában minden könyvtárat a főigazgató képviselje, igen kivételesen a helyettesek. Alacsony szintű képviselet nem fogadható el, továbbá a részvétel vagy képviselet nem ruházható át, nem adható le (mivel itt csupa „hálózati központ”-ról van szó) tagkönyvtári, kari könyvtári, tanszéki könyvtári szintre. Mindenképpen biztosítani kell, hogy a felelősség egyértelmű legyen.

5. Több alkalommal került szóba az állomány problémája. Ez sokkal összetettebb kérdés, semhogy további tanulmányozása ne váljék szükségessé. Javasolom, készüljön erről a kérdésről elemző tanulmány. (Elkészíthetné pl. a KMK,

amennyiben elvállalja, vagy amennyiben az érdekeltek úgy ítélik, ilyen feladattal megbízható.) A dolgozat kitérhetne az állományépítés kritériumaira (pl. referáltsági mutatók, szelekciós kritériumok, az „ellátottság” feltételei, használati mutatók hatása az állományépítésre, a már bizonyos előzményekkel rendelkező állományépítési (gyűjtőköri) koordináció, esetleg bibliometriai módszerek alkalmazhatósága stb.) További probléma: az új helyzetben felsőoktatási intézmény aligha hagyhat tanulmányi feladatokhoz kapcsolódó igényt kielégítetlenül! A hallgató magas tandíja ellenértékeként megköveteli, hogy szakirodalmi ellátását biztosítsák. Ismét új probléma; hogy bizonyos (kötelező) irodalom iránt tömeges igények jelentkeznek rohamszerűen. A jövőben ezt sem lehet elutasítani, megoldást kell találni. Ennek állományi, szervezési, raktározási stb. konzekvenciáiról érdemes elgondolkodni, előzetesen felkészülni. A tanulmányt nem feltétlenül világbanki keretből kell fedezni.

6. További tanulmányok előkészítését javaslom az alábbi témákban:

Hogyan épüljön fel a regionális centrumok (vagy egyáltalán) metainformáció adatbázisa vagy segédeszköze? Tartalma, felépítése, szolgáltatásai.

Térítés és ingyenesség a rendszerben. A kommunikáció költségei, a bibliográfiai rekordok cseréjének/átvételének költségei, akár osztott katalógizálás feltételei között. SDI? Irodalomkutatás? Az oktatási célokra igénybe vett adatbázis használati költségei? Reprográfiai költségek? Költségek nonprofit- és profit-szféra számára? Ahol jogos a térítés, milyen nagyon egyszerű elszámolási rendszer javasolható?

7. Bizonyos képzés elindítása javasolható. Az érintett könyvtárak mindegyikében új karakterű szervezeti egységek jelennek meg, munkatársai képzésre szorulnak. A program megvalósítását támogatja a KMK, képzőintézmények, vagy mindkettő.

8. Úgy tűnik, az érintett könyvtárak a jelen fázisban nevesítve vannak. Hiányzik hozzá a diszciplináris feladatmegosztás. Ennek felvázolása tartalmazhat néhány evidenciát, pl. szociológia – FSZEK, közgazdasági tudományok – BKE stb. Lesz azonban számos vitatható része s lesznek erősen tisztázásra szoruló részei, különösen alkalmazott tudományi területeken. Veszprém, Miskolc, Sopron esetében pl. alig lehet vita, de mi módon osztozik a BMÜEK és az OMIKK? Ki vállalja az interdiszciplináris területeket? Ezt is megosztják? Mi lesz az alaptudományokkal, tudvalevő hogy itt hatalmas fehér foltok vannak könyvtári rendszerünkben. Ezek oktatása a műszaki, orvosi, mezőgazdasági egyetemeken folyik, intenzívebben azonban a tudományegyetemeken, viszont itt gyengébbek a kapcsolódó gyűjtemények, ha néhány tudományban egyáltalán van számottevő. A life science legjelentősebb gyűjteménye a szegedi kutatóközpontban él, amely akadémiai intézet. Éppen ezért szükség lenne minél előbb az érdekelt könyvtárak megállapodására. Csak ők tudnak ebben megállapodni, kívülről nem lehet tanácsokat osztogatni. De ne legyünk maximalisták, a fehér foltok nem fognak eltűnni.

9. A diszciplináris központok helyzetét vélem az alábbiak miatt aggályosnak. Jelenleg a legerősebb könyvtárak sokévi fejlődés eredményeként 3-4 nemzetközi adatbázist képesek működtetni. (Vigyázat: behozni bárhová lehet akárhányszor. Sőt, ezzel a lehetőséggel vissza is lehet élni! De nem reklámszintű, hanem teljes mélységű szolgáltatási rendszerben működtetni, v. ö. „teljes vertikum” követelményt, más kérdés.) Ha ehhez minden diszciplináris központ 2-3 újabb adatbázist honosít – ennyire lehet ereje komoly részvétel esetén – akkor is marad lefedetlen, bár szükséges diszciplína. Továbbá az is elő fog fordulni, hogy többen akarják ugyanazt adaptálni. (Van rá máris gyakorlat.) Ezt nem lehet, nem szabad megakadályozni. Pl. elképzelhető 3-4 MEDLINE is, bár nem lenne

szerencsés. (Elég a fele?) Nagyobb gond azonban a hiányok kérdése. Ezért arra az álláspontra javaslom helyezkedni, hogy más, a körön kívüli könyvtárak is szabadon csatlakozhassanak, ha a szakmai normatívákat betartják. Csatlakozásukat azonban ne a világbanki hitel fedezze, hanem más forrás. Diszciplinaritás terén tehát nyílt vállalkozásról legyen szó. Valószínű, hogy a csatlakozásokon inkább a későbbi években várható kezdeményezés.

Más kérdés a regionális központok státusa. Ezek száma kötött legyen, fejlesztésük folyamatosan más forrásból is szükséges. Ugyanis a regionális központok hatékonyságát, erejét biztosítani művelődés- és tudománypolitikai kérdés. Ezek révén lehet az úgymond „vidék” elmaradását csökkenteni.

Horváth Tibor

Regionális könyvtárak és szakterületi központok

Egyetemi könyvtári relációk – egyetemi könyvtári szemmel nézve

A felsőoktatási könyvtárak támogatásának világbanki projektje előkészítési munkálatai során – több kérdésre adott rövid válaszok formájában – a közel-múltban már leírtam, hogy mi a véleményem, melyek az elképzeléseim a szakterületi központokkal és a regionális könyvtárakkal kapcsolatban. Jelen alkalommal tudományosabb kifejtés szükségeltetne, azonban ennek komoly akadályát képezi, hogy szinte még a gondolatok összeszedésére is kevés a rendelkezésre álló idő. A hazai és külföldi vonatkozó szakirodalom felhasználását meg sem tudom kísérelni, így többnyire az általam olvasottak jól vagy rosszul megmaradt emléktöredékeit vehetem elő az ún. saját kútfejből merítés mellett.

Mindezek alapján az alábbiakban nem tanulmány, dolgozat található, hanem sokkal inkább gondolatokról, esetleg később bővebben megvizsgálandó, kidolgozandó, megvitátandó felvetésekről lesz szó.

A regionális könyvtárak (központok) és szakterületi könyvtári központok feladatait tekintve az elvi célokat, feladattípusokat, a tevékenység szervezését és realizálását illetően számos azonosság mutatkozik, a konkrét tartalom az, ami különböző. Az azonosságok ellenére a két feladatkört a továbbiakban majd külön szeretném tárgyalni, a tartalmi szempontokat véve fontosabbaknak.

A feladatok formai hasonlósága, azonos jellege mellett van egy sokkal lényegesebb aspektus, amely mindkét területre egyaránt érvényes, általános és elvi jellegű megállapításokra készítet. Ez a mind a regionális, mind a szakterületi relációban a szervezethez, a rendszerfüggőség aspektusa.

Az elmúlt két-három évben a hazai szakirodalomban számos olyan dolgozat jelent meg, amelyek jelzik, hogy a máig érvényes könyvtári törvénnyel megerősítetten kialakított, túlszabályozott, számos formális kapcsolatra alapított, eleve megvalósíthatatlan célokat kitűző könyvtári rendszer változatlan formában egyszerűen nem élhet tovább. Szükség van tehát a hazai könyvtárügy dezideologizálására – amennyire meg tudom ítélni, ez elég magától értetődően folyik –, a fejlődő polgári társadalom (sokszor már a fejlettektől megismert szintű) könyvtári és információs igényeire érzékeny és azokra válaszoló könyvtári gondolko-

dás kialakítása a könyvtári rendszert illetően is. Ugyanis a könyvtári rendszerről mint szervezési lehetőségről korántsem általában kell lemondanunk. Az adott, rossz rendszer, illetve annak szükségtelen szervezési, irányítási, álkapcsolati szintjei bontandók is. Ez más nézőpontból azt jelenti, hogy a rendszer hasznos elemei (elvileg ilyennek tartom a regionális könyvtárat és a szakterületi központot is) a továbbiakban az egyértelmű szellemi és közvetetten materiális haszna miatt támogatott és a szükséges mértékig szervezett könyvtári együttműködésben életben tartandók.

A legfejlettebb, lempolgáriasultabb országok könyvtárügyében is nagy hangsúly van a könyvtári együttműködésen. A gazdasági, hatékonysági okok mellett az együttműködés elméleti megalapozottságában fellelhető az alapelv, miszerint az adott ország államilag támogatott könyvtári és információs intézményei virtuális információs és gyűjteményi egységet képeznek a felhasználó számára. (Nem tévesztendő össze régi rendszerünk azon óhajával, hogy a könyvtárat használó számára a rendszer bármely pontján azonos lehetőségek biztosítandók). Az együttműködésnek legalább két olyan alapfeltétele van, amelyek egyidejű megléte szükséges a kapcsolat(ok) megteremtéséhez: olyan igények tartós jelentkezése, amelyeknek teljes körű kielégítésére az egyik félnél nincsenek meg, s intézménytípusból, feladatból eredően nem is lehetnek meg az eszközök (felhasználás iránti igény), másfelől olyan adottságok, eszközök és felkészültség, amelyek az alapfunkciók maradéktalan betöltésén túl lehetőséget adnak a közvetlen ellátási körön kívülről jövő igények tartós fogadására is (szolgáltatókészség). A két alapfeltétel leszögezésével szeretnék kísérletet tenni az együttműködés fogalom világos értelmezésére. Az speciális rendszerré is szervezhető (szerveződhető) együttműködés – értelmezésem szerint – könyvtári és információs intézmények olyan (szervezett) kapcsolata, amely az alapfunkciók maradéktalan betöltése melletti többletek, másfelől hiányok kiegyenlítésének céljából jön létre két, vagy egy, illetve több intézmény között. Azaz szükségtenné teszi a ténylegesen jelentkező fehér foltok eltüntetésére új, költséges intézmények létrehozását.

Nem tartom együttműködésnek, hanem sokkal inkább kényszerűségnek, hiányosságnak, csetenként szervezatlenségnek azt az „együttműködést”, amely azonos típusú, feladatkörű könyvtárak között kényszerűségből vagy szervezatlenség miatt alakul ki. Az együttműködés rendszer szintű kategória, de e lazábban szabályozott forma életképességének alapfeltétele a szigorúan szabályozott intézményi belső rendszerek megerősödése. A példát saját, egyetemi területről hozom. Egy adott egyetemen alapelveként tekintendő, hogy az egyetemi könyvtár egyazon egyetem oktatási és kutatási egységeinek együttes gyűjteménye legyen egységes igazgatási szervezettel. Az egy egyetemen belüli könyvtárak tevékenysége tehát nem együttműködés jellegű. Amíg e magasabb szintű szervezettségi fok nincs jelen, az egyetemi könyvtár a regionális vagy szakterületi feladatra, tehát a szükséges, de lazább rendszerbeli feladatvállalásra is kevésbé alkalmas, sőt ezek teljesítésekor bármikor vádolható alapfeladatai nem kellő mértékű ellátásával. Másik példa: az egyetemi egyesületek vagy univerzitások könyvtárai között nem együttműködésnek, hanem szervezett munkakapcsolatnak kell lennie. Szintén a célból is, hogy akár mint esetleges regionális központ, akár mint szakterületi központ virtuális gyűjteményének és eszközeinek egészével vehessen részt a regionális, illetve szakterületi együttműködésben.

Azt hiszem, az elmondottak alapján egyértelmű, hogy abban az esetben, amikor egyetemi (vagy univerzitás) könyvtár kerül szóba akár regionális központi könyvtárként, akár szakterületi központi könyvtárként, a tényleges feladatvállalás csak akkor realizálható, ha a jelölt könyvtár gyűjteményéből, létező

szolgáltatásaiból, a rendelkezésre álló szellemi kapacitásból következően már a jelenben is alkalmas a feladat betöltésére. Ez nem jelenti azt, hogy a továbbiakban, a feladat rendszeres és modern, számos új vonást is szükségszerűen magával hozó végzéséhez speciális támogatás ne lenne szükséges. Abban az esetben, amikor (elsősorban) szakterületi központként nem egyetemi könyvtár veendő számításba, a helyzet nem változik az alapfeltételeket illetően. Változik azonban az egyetemi könyvtár szemszögéből nézett kép. Míg (a jelen objektív adottságok következtében) regionális könyvtárként egyetemi (v. univerzitás) könyvtárak jönnek számításba, tehát szolgáltatást nyújtó könyvtárként szerepelnek, szakterületi központként az országos szakkönyvtárak is beléphetnek az adott területen. Itt tehát az egyetemi könyvtár felhasználóként jelentkezik az együttműködési kapcsolatban. Az egyik esetben a szolgáltatás, a másik esetben a felhasználás dominanciája ellenére a kapcsolat jellege az együttműködés, a kapcsolatok ugyanis a legtöbb esetben interaktív jellegűek.

Regionális könyvtárak

A Trianon előtti Magyarország több természetes (földrajzi és gazdasági, valamint – ezekből is következően – kulturális) régióra oszlott. A békeszerződés több régiót leválasztott, ketté vágott, a maradé területeken a régiók szerepébe később kerülő egységek adminisztratív módon és nem szervezen összeállók voltak, központjaikat is erőlködéssel találták meg, alakították ki. Az mára viszont már általában elfogadott tény, hogy ezek a régiók többnyire egyértelmű központokkal léteznek, s ez utóbbiak alkalmanként szerves vonzáskörzetüket is kialakították. Könyvtári vonatkozásokat illetően ilyen felismerésre épülhet a mára már eléggé elfelejtett „tájkönyvtár” koncepció, amelynek feléléése a területi kooperációs körökben, illetve ezek központi könyvtárainak elfogadásában volt tapasztalható. Regionális könyvtárak de facto léteznek, de jure nem tudom, hogy vannak-e. Azt viszont tudom, hogy minden különösebb szerződés, kötelezettségvállalás és persze ellenszolgáltatás nélkül a számomra munkát adó egyetemi könyvtár könyvtárközi kölcsönzésben, szakmai képzésben és továbbképzésben, a könyvtári szellemiség kialakításában, éltetésében, a modernebb, korszerűbb megoldások sugallásában, tanácsadásban az adott vonzáskörzetben regionális könyvtárként működik, akár felkérték erre, akár nem. (Némi ellentételezés: ne felejtjük el a kötelezpéldányok bizonyos részének ideérkezését – igaz az ezekkel kapcsolatos munkát és költségeket sem.) A példának az életből előállított, előbb felsorolt momentumok egyben jelzik az akár tudományosan is kijelölhető regionális könyvtári területeket. Az (jelenben nem tervezett, nem szervezett, tehát spontán) együttműködés megléte viszont igazolja a bevezetőben tett megállapítást. E „feladat”, tevékenység végzésére könyvtárunk nem „készült fel”. Az egyetemi könyvtári feladatok ellátására törekedvén alakult ki olyan gyűjtemény, olyan feltárás, képződtek olyan munkatársak, alakult ki olyan könyvtári környezet, volt jelen a korszerűség parancsai követésének – a pénzhiányt is sokszor szellemi többlettel leküzdő igénye, amely lehetővé tette a hozzánk forduló intézményekkel, kollégákkal a tőlük elismeréssel fogadott együttműködést. Mielőtt félreértés esnék: az elmondottak sem a saját könyvtár apoteózisát nem akarják jelenteni (a többi egyetemi könyvtár is hasonlóan végzi ezt a feladatot); sem pedig nem jelentenek visszatérést ahhoz a múltbéli felfogáshoz, amely a feladatok ellátásához bőven elegendőnek vélte a szakmai lelkesedést és hivatásérzetet. Itt pusztán arról van szó, hogy bizonyos alapadottságok megléte a regionális funkció betöltéséhez elengedhetetlen, s ezek a fő

tevékenységre koncentráció mellett, éppen annak következtében szerezhető meg.

A regionális szerepkör rendszerelemként való beállításával, az együttműködés jellegű, lazább regionális kapcsolatok rendszeressé tételével azonban a célzott támogatás igénye is felmerül. Ennek részletezése előtt azonban vizsgáljuk meg a regionális vonatkozásban egymással kapcsolatba kerülő (kerülhető) könyvtárakat. Típus szerint a régió feltételezett központi könyvtára az alábbi típusokkal kerülhet kapcsolatba: önkormányzati közművelődési könyvtárak, a felsőfokú (elsősorban főiskolai) (szak)oktatás más könyvtárai, a középfokú oktatás könyvtárai. Potenciális partnerek (azonban kifejezetten üzleti alapon) a gazdasági, műszaki információt és esetleg eredeti dokumentumot is igénylő magán- és állami vállalati, valamint szakszervezeti könyvtárak. E könyvtárak (gondolván most elsősorban a nem profitintézményeket szolgáló könyvtárakra) jelentkezhetnek testületi felhasználóként s közvetíthetik használók igényeit. A regionális értelemben (tehát a viszonylag közelben és gyorsan) kielégíthető igények várhatóan a következő jellegzetességeket fogják mutatni. Az információs igényeket illetően dominálni fog a hazai forrásokra, adatokra vonatkozó igény, azonban a nyelvtudás szélesebb körűvé válásával, az egyre több területen a nemzetközi kitékintés szükségessége következtében a külföldi, idegen nyelvű dokumentumokat prezentáló adatbázisok használatát is igényelni fogják. Az eredeti dokumentumokat illetően a hazai dokumentumok gyors közelbeni, vagy könyvtárközi kölcsönzésével helybeni használata iránti igény lesz a legnagyobb.

A regionális központok szerepét vállaló könyvtárak iránti igények tehát a következő szakmai területeken jelentkeznek elsősorban: információs szolgáltatások (hazai és külföldi) adatbázisok használatának igénye: keresések igénylése, a találatok nyomtatott v. PC-n használható formában valók hasznosítása); saját (elsősorban PC-s) adatbázisok előállításához könyvtári és informatikai tanácsadás; eredeti hazai dokumentumok iránti igények kielégítése (eredeti dokumentumok és másolatok könyvtárközi kölcsönzésben való biztosítása); képzési igények több szinten; kapcsolódás a térség szervezett könyvtárosképzéséhez (egyetemi v. főiskolai könyvtárszakon képzésben részvétel); „a könyvtáros mint a nagykönyvtár felhasználója” – jellegű képzés folyamatos biztosítása; szakmai szellemi háttérként betöltött szerep a mindennapi szakmai kapcsolatokban és speciális szakmai problémák megoldásában.

Az igények kielégítéséhez többlettámogatással kell erősíteni az alábbi kapacitásokat, területeket: szoftverek vásárlásánál az egyidejű felhasználóként számba jöhetnek számának növekedése miatt az alapszoftver és a szoftverkövetés többletköltségeinek finanszírozása; a hardvert tekintve a tárolókapacitás növelésének, a kiegészítő háttéreszközök (nyomtatók, CD-ROM olvasók stb.) száma növelésének támogatása; a hazai dokumentumok teljessége beszerzésének kellő példányszámú támogatása; szerény mértékű létszámfejlesztés a minden jel szerint egyre növekvő számú regionális igény gyors és szakszerű kielégítésére; a működési költségek növekedésének (vonalhasználat, géphasználat, karbantartás, nyomtatópapír, floppy disc többletszükséglet) ellensúlyozása; a növekvő postaköltségek finanszírozása; a regionális célból is növelt állomány elhelyezési problémáiban való részvétel.

A támogatás egyértelműen állami forrásból jövő támogatás, a regionális könyvtárak tevékenysége ugyanis nem profitszerző tevékenység, a feladatok ellátása nemzeti érdekeket szolgál.

Az igények és feladatok számbavétele után a megfelelő alapfelkészültségű könyvtár a regionális központi könyvtár szerepkörére egyértelműen általános gyűjtőkörű tudományos könyvtár, egyetemi könyvtár lehet. Állományi adottsá-

gokat tekintve tudományos könyvtárként minősített nagy megyei (városi) könyvtár is szóba jöhet. Az elektronizációs, informatikai jelen helyzet és várható fejlemények következtében azonban az előbb definiált egyetemi könyvtár a leginkább alkalmas. Az ország nem nagy számú régiója közül a legtöbb nagyobb viták nélkül véglegesíthető regionális szerepbe kerülhet. Így a tiszántúli területek regionális könyvtáraként a KLTE Egyetemi Könyvtára, a dél-alföldi régió könyvtáraként a JATE Egyetemi Könyvtára, a Dél-Dunántúl regionális központjaként a JAPATE Egyetemi Könyvtára, a Budapest környék regionális könyvtáraként a Budapesti Közgazdaságtudományi Egyetem Könyvtára indokoltan tekinthető. Két jelentős régió esetében kisebb nehézségek látszanak a regionális könyvtár funkcióinak betöltésében. A közelmúltig szakegyetemeket kiszolgáló Miskolci Egyetemi Könyvtár és a Veszprémi Egyetemi Könyvtár (az észak-magyarországi, illetve a nyugat-dunántúli régióban) gyűjteményi területen erősítendő a feladatvállalásban. Ezen erősítés elvi lehetőségei a két egyetem karainak, szakjainak társadalom- illetve humántudományi képzést célzó növelésével megvannak.

A közelmúlt könyvtári történéseiben számos példa volt már nagy szervezésekre, elhatározásokra, sőt támogatások elnyerésére is, amelyek igen szerény eredményekhez vezettek. Az okok többnyire az igények nem kellő felmérésére, a szolgáltatási potenciálok nem kellő biztosítására s arra vezethetők vissza, hogy mind az anyagi, mint a szakmai érdekeltség számos esetben hiányzott a végrehajtáshoz, lazább szövetű, de organikus volta miatt rendszeres együttműködésnek véleményem szerint egyik működő eleme a regionális könyvtárak tevékenysége lehet. Létük, működésük – mind pedig a korszerű fejlődés mai állomásaiként – nemzetközi példákban is bővelkedik. Hazai legitimációjuk azt az elképzelést erősítene – amelyet magam is vallok –, hogy a jelenben a könyvtárak koncentrációjára, a szolgáltatásképesek jelentős erősítésére éppen azért van szükség, ahogy támogatás vagy éppen tényleges funkciók hiányában megszűnő könyvtárak kiesése ellenére (vagy éppen azért) a könyvtári és információs szolgáltatási eredményesség növekedjen.

Szakterületi központok és egyetemi könyvtárak

A kérdéssel komolyan foglalkozó szakembernek mindenekelőtt történeti vizsatekintést kellene adnia. Jómagam többnyire hajlamos vagyok a történeti aspektus figyelembevételére, ennek következtében sokszor van alkalmam a pragmatikus felsőségektől hallani azt a sztereotip megjegyzést, hogy: természetesen ezek és ezek a történések, múltbeli koncepciók a jelen helyzet kialakulásának okai, de ismeretük semmit sem változtat azon a tényen, hogy a jelen helyzet van. Ezt kell megoldani, megváltoztatni stb. Ezután bölcsész legyen a talpán, aki el meri rebegni, hogy épp a változtatás mibenlétéhez, irányaihoz, s az elérhető eredmény előrelátásához lenne szükség a múlt ismeretére. A rebegés hiányában a változtatás vagy túlságosan durva, vagy túlságosan kompromisszumos, a változtatót habitusától függően.

Persze felmerülhet a kérdés, hogy miért éppen a szakterületi központokkal kapcsolatosan kezdenék történeti visszapillantásokba bocsátkozni ezen feladataink tényszerű és célszerű felsorolása helyett. A kérdésre azért nehéz válaszolni, mert akkor egyértelműen ki kellene fejteni világos és tényekkel alátámasztott teóriámat a jövő hazai könyvtári rendszer (együttműködés) szakkönyvtári, szakterületi központú aspektusairól, megfejelve azzal, hogy egyetemi könyvtáros bőrből sem bújhatok ki. Ilyen teóriám viszont nincs. Csak szentségtörő

gondolataim vannak, amelyek kifejtése céltalan, mert még ha tartalmuk igaz lenne is, kifejtésük nem vinne sehova. Így tehát marad az, hogy konstatafom a tényt, hogy ha az ország tudományterületenkénti szakirodalmi információs és dokumentumellátását, ennek szervezését tekintem, akkor központi intézmény kijelölésekor még azt sem tudom pontosan, hogy miként húzzam meg az igen könnyedén használt tudományterület fogalom tényleges határait. Nézek tervezeket, az egyik a felosztásában azt mondja, hogy „humántudományok”, de a felsorolásban ezt nem követik a „társadalomtudományok”, se kemények, se puhák, van viszont „közgazdaságtudomány”. Ráadásul egy-egy tudományterület alkalomadtán két-három központtal szerepel, amiről mindannyian tudjuk, hogy mennyire hatékony megoldás. Az ironizálást folytatva a két-három központ néha azért szükséges, mert csak így fedik le az adott területet, néha meg azért van megadva, mert mindkettő önmagában is alkalmas. Akkor az egyik minek? – csúszna ki a kérdés, s azt hiszem, rögtön érezhetővé válik, miért nézne vissza az ember szívesen a múltba. Legyen most rá itt a válasz is: azért, hogy lássa adott könyvtári szerkezetünknek mára már éppen a történeti okok miatt megváltoztathatatlanú merevedett alappilléreit. Ez most egyáltalán nem ironizáló megjegyzés volt, hanem annak elismerése, hogy elég nehéz lesz e konkrét területen hatékony, tehát jó elképzelést előadnom.

Mindezen (valószínűleg szükségtelen) tünődések, amelyek joggal váltják majd ki annak káromkodását, akinek ezen íromány segítségével a felsőoktatási könyvtárak világbanki támogatással történő fejlesztési projektje előkészítésekor néhány értelmes mondatot kellene kiemelnie a szakterületi központok és az egyetemi könyvtárak viszonyát indokolandó, egyáltalán nem kérdőjelezik meg a szakterületi központok szükségességét. Miért szükségesek? Két gyakorlati, de nagyon is információszervezési következményekkel járó példa. Az egyik saját könyvtári. Van egy kb. 1500 egységből álló, Ligeti Lajos Keleti kabinet nevet viselő szakgyűjteményünk. Vajon melyik szaktudós fogja itthon vagy külföldön csak úgy általában böngészgetni OPAC-unkat, hátha itt is talál egy kínai könyvet. Persze, ha a szakterületi központú, union-catalogue megoldású adatbázis e gyűjtemény adatait is a szaktudós elé adja, rögtön nem véletlenszerű a találat. Érdekes, hogy ilyen jellegű információszervezésre még a legfejlettebbek sem mindig gondolnak. Innen a második példa: kandidátusi értekezés írója a „posztmodern” fogalmával kapcsolatos monográfiákat keres. A kaliforniai egyetemi könyvtárak union-catalogue-ja (csekély 13 millió rekorddal) kb. 400 monográfiáról tud e könyvtárakban. Az értekezést író megjegyzi, hogy tudomása szerint a témában jelentős kutatások folynak a Yale Egyetemen, de annak könyvtári katalógusa természetesen nincs benn az előbbi adatbázisban. Megnézzük a Yale Egyetemi Könyvtár online katalógusát is (állománya kb. az ELTE állományának nagyságával azonos). Ebben a sokkal kisebb adatbázisban a találatok száma az előzőnek többszöröse. Mi van, ha nem gondolunk a Yale-re? A keresés véletlenszerű volt.

További példák helyett igyekszem a konkrétumokra térni. Nem vagyok kétfőn felkészült tudományterületi felosztás elkészítésére és konkrét könyvtárak megnevezésére. Arra azonban van elképzelésem, hogy főleg milyen funkciók betöltése lenne elvárható a szakterületi központi könyvtáraktól (egyetemi könyvtári aspektusból). Ezek tárgyalása előtt célszerűnek tartom, hogy az OSZK e tekintetbeni szerepkörével külön foglalkozzam.

Az Országos Széchényi Könyvtár szakterületi központként mind gyűjteményi, mind információs szempontból a nemzeti tudományok terén vehető számításba. Miután a nemzeti tudományok művelése sem lehet meg a gyűjtőkörébe már nem tartozó közvetett és háttéranyag, a határtudományok irodalma s az erre

vonatkozó információk nélkül, általában a több tagból összeálló virtuális központok egyike lehet. A tudományterületek mint szakterületi elkülönítő kategóriák kizárólagos használata az OSZK esetében rögtön előhozza az egydimenziós kezelés hiányosságait. Nem tudományterület felfogásom szerint pl. a hungarica dokumentáció, információ, viszont szakterületek. Nem tudományterület a könyvtártudomány, hanem annál szűkebb. A régi könyvek szakterülete nem tudományterület, de a könyvtártudomány egyik részterületként is felfogható, ám aspektusai szétfeszítik a könyvtártudomány kereteit. Talán e példákkal érzékeltetni tudom azokat a problémákat, amelyek abból adódnak, hogy ha hierarchikusan történik a szakterületi felosztás, akkor fontos, több helyen gyűjtött, művelt területek lefedése hierarchikus helyük következtében szóba sem kerül, ha viszont ennek elkerülésére a hierarchia alsóbb régióiba is lemegy a felosztás, visszatérhetünk a több száz „országos jelentőségű” szakkönyvtárat eredményező szemlélethez.

Az OSZK egyetemi könyvtárakkal kapcsolatos legfontosabb szerepét az ún. központi funkciók betöltésében látom. A nemzeti könyvtár az ezekből következő szolgáltatások rendszeres és a világszínvonalat jelentő biztosítására alkalmassá kell tenni. Az egyetemi könyvtárak a következő területeken lennének felhasználó-együttműködő partnerek: a hazai könyv és könyv jellegű dokumentumok általuk is beszerzett példányai bibliográfiai rekordjainak átvétele, letöltése; a külföldi tudományos munkák központi online katalógusához bibliográfiai rekordok küldése, illetve a szükségeselek letöltése; az OSZK OPAC-jának információs célú használata; a nemzeti periodika adatbázishoz adatok szolgáltatása, az adatbázis online használata; a nemzeti bibliográfia CD-ROM változata kurrens kiadásainak, kumulációinak megvásárlása; könyvtárközi kölcsönzésben eredeti dokumentumok, illetve másolataik igénybevétele; központi szakkönyvtári szolgáltatások a könyvtártudományi információ és szakirodalom terén.

Rátérve a szakterületi központok tágabb problematikájára, véleményem szerint az első és a legfontosabb kérdés az ún. szakterületek meghatározása, kijelölése. Erre szakértőket kell felkérni, akik mélységben és szélességben (egyben a szakterületi központ szerepét ellátni tudó lehetséges könyvtárakra is gondolva) meghatározzák a szakterületeket. Ezt nem tartanám szükségtelennek, az elnagyolt jelölések ugyanis kizárják az alaposság, a teljes megbízhatóság, gyorsaság és világszínvonal-követés számonkérését.

A leendő szakterületi központok legfontosabb feladatainak az információ

infrastruktúrában vállalandókat tartom, nem kicsinyelve le a gyűjteményeket sem. A feladatok a következők:

a) Az adott szakterület információs igényeiről való pontos ismeretek birtokában: a szakterület információs makrostruktúrája működtetéséhez (erőforrás, hálózati kapcsolat kiépítése, a fejlesztések irányának kijelölése, koordinációs tevékenység) szükséges szellemi (és létszám-) képesség biztosítása; az információs szaktájak kijelölése, építésük koordinálása, a visszakeresési technikák állandó fejlesztése; a szakterület tézauruszai, indexei kimunkálásának, fejlesztésének vezérlése; a szakterület szakmai, informatikai, gyűjteményi érdekeinek képviselése a könyvtárügyben és az országos elektronikus hálózatok irányítási szintjén; a szakterület informatikusainak, könyvtárosainak folyamatos továbbképzése mind az országos, mind a nemzetközi hálózatok, adatbázisok szolgáltatásait és azok felhasználását illetően.

b) Gyűjteményi szempontból a szakterületi központoknak törekedniük kell arra, hogy a szakterület hazai kutatásának és oktatási tevékenységének biztonságos hátterét jelentsék: adott szakterületeken a hazai szakirodalom területén bármely időszakban megjelent dokumentumainak lehető teljességével; az elavulást erőteljesebben kalkuláló szakterületeken a kurrens külföldi szakirodalom (dokumentumtípustól független) lehető teljességének biztosításával.

A jelen helyzetben ezeknek a (mind gyűjteményi, mind informatikai, mind személyi) felételeknek elsősorban finanszírozási nehézségek miatt elég kevés könyvtár felel meg.

Az egyetemi könyvtárak érdeke, hogy miközben saját információs és gyűjteményi felkészültségüket az egyetemen éppen folyó (kurrikulumtól, kutatási iránytól és személytől is függő, tehát változó) kurrens tevékenység kiszolgálására összpontosítja elsődlegesen, az egyetemen kutatott és oktatott számos szakterület bármelyikén biztonságos hazai információs és gyűjteményi háttérre számíthasson az adott esetben éppen kiegészítő vagy határterületi jelentőségűnek minősülő dokumentumok körében. E cél elérése érdekében érdemes a szakterületi központok fejlesztésére is támogatást fordítani. szakterületi központokként természetesen nem csak egyetemi könyvtárak jönnek számításba. A nem egyetemi könyvtárak esetén a fejlesztési támogatás meghatározásánál (amennyiben ennek kizárólagos forrása a felsőoktatási könyvtári fejlesztés) szigorúan figyelembe kell venni azt, hogy az adott könyvtárak költségvetési támogatása eleve is a központi jellegű feladatok ellátására biztosított.

Mivel a szakterületi felosztásra nem tudtam kísérletet tenni, természetesen könyvtárakat sem tudok megnevezni ez alkalommal. A választási kör azonban adott: országos szakkönyvtárak és egyetemi könyvtárak.

Mader Béla

Magyar–holland könyvtári szimpózium

Amint arról idej első számunkban hírt adtunk, a Magyar Könyvtárosok Egyesülete és az Amszterdami Politechnikum Könyvtár- és Információtudományi kara kétnapos konferenciát rendezett január 12–13-án az Országos Széchényi Könyvtárban. A holland könyvtárügy szakemberei nagy érdeklődést mutatnak a magyar könyvtárügy iránt. Az idén januárban negyvenöt holland könyvtáros és diák érkezett tanulmányútra hazánkba. Ők kezdeményezték az eszmecsere megrende-

zését, ahol is magyar könyvtárosokkal, egyetemi, főiskolai hallgatókkal összehasonlították a két ország könyvtárügyének helyzetét, fejlődési lehetőségeit. Az elhangzott előadásokból most az alábbiakban Papp István és Nagy Attila tanulmányát közöljük.

Könyvtárpolitika és közművelődési könyvtárak finanszírozása Magyarországon

Amikor a Magyar Könyvtárosok Egyesülete 1991-ben kidolgozta a könyvtárak finanszírozásával foglalkozó állásfoglalását, teljesen nyilvánvaló volt, hogy a könyvtárpolitika alapvető kérdésével kapcsolatosan fejtette ki véleményét. Ha kis túlzással is, de azt mondhatjuk, a két kifejezés szinoníma, vagy legalábbis egymást feltételező fogalmak. Mert a könyvtárpolitikai célok megvalósítása lehetetlenség a finanszírozási feltételek megteremtése nélkül, s ugyanígy, kidobott pénz, amit a könyvtárakra fordítanak, ha nincsenek világosan megfogalmazott könyvtárpolitikai célok.

Átmeneti Időszak

Természetes dolog, hogy azok a hatalmas politikai, gazdasági, társadalmi változások, amelyeken Magyarország az utóbbi években átment, s megérintik a magyar könyvtárügyet is, a magyar könyvtárosokat is. A megszokott, kényelmes de a teremtő erőket visszafogó, a szabad gondolkodást és cselekvést akadályozó diktatúrából haladunk a számos képzelhetlenséggel, bizonytalansággal, kihívással bíró demokrácia felé. Tessék elhinni, nem is olyan egyszerű ez, még könyvtári területen sem, noha mindannyian akartuk a változást. Persze tudjuk, minden átmeneti szakasznak megvannak a maga nehézségei, sőt azt is tudjuk, hogy az egész élet és történelem átmeneti szakaszokból áll össze, de úgy érezzük, hogy ez a mostani időszak még átmenetibb mint a többi, s ennek következtében sokkal több problémával, nehézséggel jár.

Az emberi természet egyik alapvető vonása, hogy szereti az állandóságot, s fél a változásoktól. Ugyanígy vannak a könyvtárak, mint intézmények, azzal is nyomatékosítva a megtartó, a konzerváló vonást, hogy a könyvtár talán legfontosabb társadalmi feladata az emberiség ismeretanyagának megőrzése és szétszűrése. Persze, ugyanolyan alapvető vonása az embernek is és könyvtárának is, hogy kívánja a változásokat, néha öncélúan, a változás nyújtotta szórakozásért, néha azért, hogy igazodjék a megváltozó külső körülményekhez. Tulajdonképpen mindkét vonás a túlélés ösztönének két megnyilvánulási formája.

Erről van tehát szó: a magyar könyvtárak, könyvtárosok túlélési sanszairól. Képesek-e hozzáigazodni a megváltozott feltételekhez, s egyúttal képesek-e megőrizni a rájuk bízott értékeket, közéjük értve magának a könyvtárügynek, mint értéknek a megőrzését is.

Ha a magyar gazdaság fejlettségével vetjük össze a magyar könyvtárügy színvonalát, azt kell mondanunk – némi büszkeséggel –, hogy ez utóbbi megha-

ladja az előbbi. S a szorongató körülmények hatására, főként a közművelődési könyvtárosok, attól félnek, hogy ez a boldog állapot könnyen megváltozhat.

Eddig meglehetősen nagy biztonságban éltünk: olcsó munkaerő, olcsó könyvtárak lehetővé tették a szolgáltatások rendszeres fejlesztését, s minden könyvtár biztonságban érezhette magát. A korábban viszonylag alacsony infláció mellett biztosan megkapták az előző év költségvetését, de általában azt meglehetősen meghaladta az új év költségvetése.

Most azonban? Megdrágult a munkaerő. (Nem a keresetek nőttek annyira, hanem a munkabér után fizetendő biztosítási járulékok, s a kifizetendő béreket megnövelte a személyi jövedelemadó bevezetése is.) Meredeken emelkedtek a hazai könyvtárak. Az infláció felgyorsult. S azt vettük észre, ahhoz, hogy ugyanolyan szinten működjünk mint korábban, sokkal több pénzre van szükségünk. Érthető, hogy egzisztenciális félelem lett úrrá könyvtáron, könyvtároson egyaránt.

A magyar könyvtárak kezdeteiktől fogva az európai fejlődés részét képezték. Ez érvényes volt a közművelődési könyvtárakra is. A 20. század elejétől fogva egyidejűleg volt érezhető a német és az angolszász könyvtárak példája a magyar közművelődési könyvtárügy fejlődésében azzal, hogy fokozottan teret nyert 1945 után – az 50-es évek megtorpanása után – az angol, amerikai, skandináv könyvtárakhoz való igazodás. Mint látható, gazdag és a könyvtáraikra sokat adó (büszke és bőkezű) országoktól vettük a példát, s ez sokat segített elmaradásunk felszámolásában, könyvtári céljaink kitzítésében.

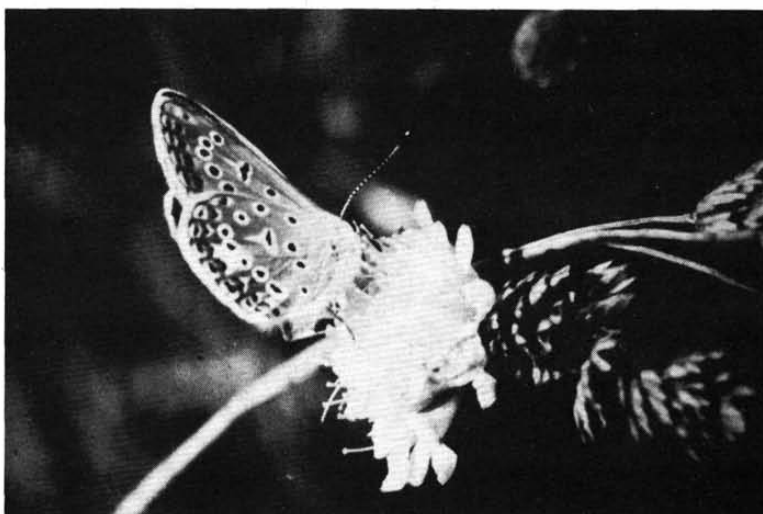
A példák keresése és felhasználása azonban trükkös dolog. Mindig csak arra a példára történik hivatkozás, amely előnyös valaminő okból kifolyólag számunkra. Így következett be, hogy valamiféle idillikus kép alakult ki a magyar könyvtárosokban a nyugati országok könyvtáraitól. Azt képzeltük egyfelől, hogy nyugati kollégáink Eldorádóban élnek, másfelől meg azt, hogy minden megjár nekünk, amiben őket részesítették fenntartóik. Közben megfélemedtünk az egy főre eső nemzeti jövedelem nagyságáról.

Tény az, hogy könyvtárügyünk a volt szocialista országok könyvtárügyei közül a legjobban európaizálódott. A könyvtárosok érdeme volt, hogy jó példákat választottak és követték, a fenntartók érdeme, hogy tehetségükhöz képest finanszírozták törekvéseiket, – noha a hivatalos kultúrpolitikanak a céljai egészen mások voltak, mint a nyugati, demokratikus országokéi. Egyrészt a szocializmus főlényét azzal próbálták igazolni, hogy viszonylag sokat költenek kulturális célokra, másrészt pedig a közművelődési könyvtárak egyik fő feladata a tudatformálás, az indoktrináció volt.

Nem akarok azzal hancegni, hogy a könyvtárosok mindig is a rendszer nyílt ellenségei voltak, de tény az, hogy ami az indoktrinációs feladatokat illeti, meglehetősen elhanyagoltuk őket. Igyekeztünk a tényleges kulturális értékek elterjedéséért és érvényesüléséért tenni, elősegíteni, s egyben azt nyújtani használóinknak, amire ténylegesen szükségük volt, s amit kértek tőlünk. (A kettő persze fedi egymást de nem tökéletesen: nem mindig a humánus értékekre vásik a használók foga.)

Nos, ez a könyvtárosság, amely nagyon (egészeben és egyedeiben is) várta a rendszerváltozást, s többek között azt remélte tőle, hogy most még több fog kultúrára jutni, megrökönyödött, amikor azt vette észre, hogy bizony elapadóban vannak a pénzügyi források. Vagy legalábbis veszélybe került eddigi ellátottsági színvonala.

A tervgazdaságról, a szocializmusból a piaczgazdaságba, a kapitalizmusra áttérni többek között azt jelenti, hogy tudomásul kell venni, mindennek ára van. Mindenért fizetni kell. S fel kell hagyni azzal a gyakorlattal, hogy azt is

elosztjuk, ami nincs (nem véletlenül olyan magasak országunk külföldi adósságai), s fel kell adnunk azt az illúziót, hogy a kultúra terén nem érvényesek a gazdasági törvények.

Ezt a tényt persze már korábban is megtanulhattuk volna sokszor idézett külföldi példáinkból, de a hazai működési feltételek nem kényszerítettek rá bennünket. Most kezdtük el megtanulni, hogy nem magától értetődő dolog a közművelődési könyvtári szolgálat, hanem újra meg újra be kell bizonyítanunk a könyvtárak társadalmi hasznosságát. A könyvtárak nem költhetnek annyit, amennyit szakmai elképzeléseik és vágyaik alapján költeni szeretnének, hanem amennyit meg tudnak szerezni a közpénzekből. A közpénzek kezelőinek nem lábad könnybe a szeme, amikor meghallja azt: könyvtár. És számlálatlanul nem adják a pénzt, hanem elvárják, hogy a könyvtárosok megbízhatóan tájékoztassanak, győzzék meg őket: érdemes célra adják a pénzt. A könyvtári fejlesztési terveknek nem abból kell kiindulni, hogy mit csinálnak, mit engedhetnek meg maguknak Dániában vagy Svédországban, hanem mire van szüksége és lehetősége a magyar lakosságnak és hazai hatóságainknak.

Mi ahhoz szoktunk hozzá, hogy magasztos elvekre, szakmai irányelvekre, jogszabályokra való hivatkozással érveltünk a fenntartóknál, akiknek anyagi lehetőségeit a felsőbb szervek határolták be. Most megteremtődött a helyi hatóságok önálló döntési jogköre, autonómiája, s csak akkor írják alá a könyvtár számláját, ha meg vannak győződve arról, hogy érdemes. A könyvtárosok számára pedig fun-raising technikák, a marketing, a public relations immár nem továbbképző tanfolyamok témái, hanem véresen komoly egzisztenciális kérdésekké váltak.

Odalett a biztonságunk. Nincs az a könyvtár fenntartó helyi hatóság, amely garanciákat adna hosszú távra. Nemcsak azért, mert négyévenként új választások vannak. Az a hamis biztonság, amelyet a korábbi rendszer biztosított (a külföldi kölcsönök igen drága árán, a társadalmi erőforrások pazarlása árán), odavan. Ha nem is napról napra, de évről évre kell megszereznie a könyvtárnak a működési feltételeit. Szakmai irányelvek ide, szakmai irányelvek oda, ha nincs pénz a könyvtár fenntartónak, vagy másra akarja költeni, bizony bajba kerül a könyvtár léte vagy egyes szolgáltatásainak léte.

Ezért érhető, hogy a könyvtáros biztonság és garanciakereső igyekezetében kétségbeesetten kutatja azt a szervet, amelytől a remélt biztonságot megkaphatja. Még el nem feledett ösztöne szerint „állam bácsiban” reméli megtalálni azt a valakit, aki segít gondján. Hiszen eddig is mindig az állam döntésétől függött léte. Most pedig a csúnya, zsugori, értetlen és kegyetlen önkormányzatoknak van kiszolgáltatva. S könnyebbnek látszik élete, ha az állam, illetve központi szervei lépnek fel érdekei védelmében, mintha magának kellene megnyernie, megnevelnie, meggyőznie saját fenntartóját a könyvtári szolgálat szükségességéről.

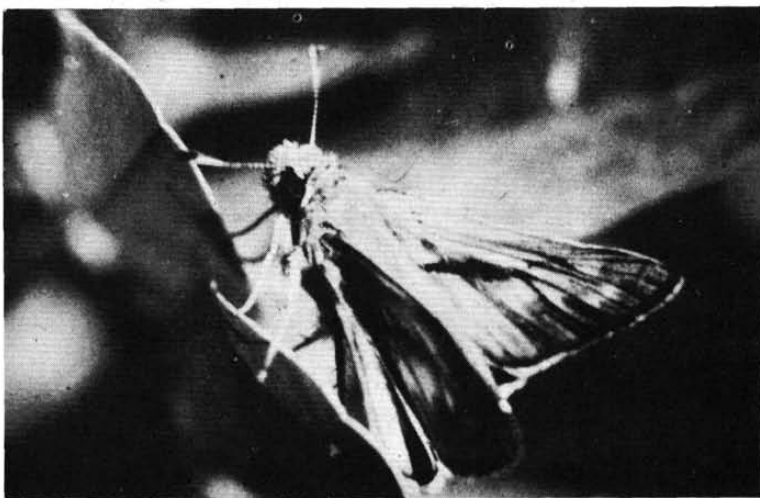
A könyvtári szolgálat (s benne természetesen a könyvtáros) léte garanciáinak kutatása során utolsó mentsvárként jelent meg a színen az új könyvtári törvény ígérete. A törvény alapjául szolgáló koncepció vitái során a szakma nagyobbik felének álláspontját így lehetne összefoglalni: őrizzük meg az eddigi vívmányokat, igyekezzünk erre garanciákat kapni, sőt a fejlesztésre is, s egyáltalán: a helyi fenntartó szervekkel szemben az országgyűlés, az állam, a minisztérium védje meg a könyvtárosokat. Az ember nehezen áll ellen a kísértésnek, hogy kollégáit azzal csúfolja, hogy tulajdonképpen a régi rendszer paternalizmusát sírják vissza, azt a kényelmet, amelyet az ország drága áron vásárolt meg.

Megváltozott játékszabályok

Sok könyvtáros azt sem hajlandó tudomásul venni, hogy megváltoztak a játék szabályai. Nem lehet abból kiindulni, hogy mi a lehető legjobb a könyvtárak számára, hanem tudomásul kell venni a társadalmi, politikai, jogszabályi, gazdasági környezetet, s ezek feltételei között kell megszabni a könyvtári szolgálat működési rendjét. Ha a helyi közigazgatásról szóló törvény két éve már megszabta a helyhatóságok jogait és kötelességeit, s ezek között csupán arról tett említést – s már az is nagy vívmány, hogy rögzítette –, hogy köteleességük közművelődési könyvtári szolgálat fenntartása, akkor a könyvtári törvény nehezen mehet túl ezen az általánosságban, nem szabhatja meg a könyvtári szolgálat paramétereit, pláne akkor nem, ha központi állami erőforrásokat nem bocsát e célra külön a helyi hatóságok rendelkezésére. A magyar könyvtárosoknak még meg kell tanulniuk azt a holland leckét, hogy talán könyvtári törvény nélkül is meg kell tudni élniük a mai világban. A helyi hatóságok a maguk autonómiáját védelmezve nem szeretik, ha kötelező feladatokat írnak elő számukra, ráadásul úgy, hogy saját maguknak kell előteremteni hozzá az anyagi fedezetet.

Azt hiszem, hogy a készülő új könyvtári törvény alapvető kérdése az lesz, hogy az országos könyvtári rendszer működtetéséből mit vállal magára közvetlenül az országgyűlés, s mit bíz az egyes könyvtárfenntartó szervezetekre. Persze úgy is fel lehetne tenni ezt a kérdést, hogy mire van erőforrása a központi költségvetésnek, s mit kénytelen a helyi erőforrásokra bízni. Ez azonban a régi megközelítés továbbélése lenne. Egy egészséges, azaz a tényleges használói igények mentén szervezett és működő könyvtárügyben akkor is decentralizálni kellene a finanszírozást, ha egyébként az állami költségvetés megengedhetné magának, hogy magára vállalja az egészet. De hol van ez a gazdag állam? Biztos, hogy nem ezen a világon.

Reményeink szerint az állami költségvetésbe természetesen nemcsak egyes országos érdekű intézmények és szolgáltatások fenntartása kell, hogy beleférjen, hanem egy olyan központi könyvtári alap megteremtésének is, amely támogatást nyújt az egyes könyvtárfenntartó szerveknek, illetve közvetlenül azoknak a könyvtáraknak, amelyek saját illetékességi körükön túlmenő szolgál-

tatásokat nyújtanak, szerepet vállalnak az országos könyvtári rendszer működésében. Ez új vonás lenne a könyvtárügyben; eddig ugyanis ilyen alap nem létezett. A könyvtárak természetesen éltek eddig is különféle hazai és nemzetközi alapok segítségével, erre azonban érthetően kevésbé lehetett egy szolgálat működését alapozni. A könyvtári alaptól ugyanis nemcsak azt várjuk, hogy egyes fontos fejlesztéseket támogathassa saját eszközeivel, hanem a folyamatos kiadásokat is fedezi egyes szolgáltatások esetében. (Vegyünk egy példát: a Fővárosi Szabó Ervin Könyvtárat a fővárosi önkormányzat tartja fenn, mint Budapest közművelődési könyvtárát. A központi könyvtár azonban a szociológia országos szakkönyvtára is: az ezzel kapcsolatos kiadások fedezetét a központi állami költségvetéstől várják el.)

A közművelődési könyvtári szolgálat finanszírozása a helyhatóságokra tartozik. Ez ugyan szép elv, de magában hordozza annak a veszélyét, hogy az ország lakossága más-más színvonalú ellátáshoz jut. Ez még elfogadható lenne, de ugyanakkor a kisebb települések lakosai hatalmas hátrányba kerülnek a nagyobb városok lakosaival szemben. A könyvtári menedzsment egyik alaptétele, hogy bizonyos lakosságszám szükséges bizonyos fejlett szolgáltatások kibontakoztatásához, részben az igények mennyisége, részben a finanszírozhatóságuk miatt. Tehát a könyvtáros természetes törekvése az, hogy nagyobb könyvtárfenntartó hatóságokat szeretne. Átfogó, színvonalas könyvtári szolgálat működtetése tehát nem valósítható meg pénzügyileg izolált, kis könyvtárfenntartók halmazával. A probléma az, hogyan lehet az átfogó, színvonalas könyvtári ellátás anyagi alapjait megteremteni. Az egyik megoldás az, hogy nem a helyi, hanem a hierarchiában következő adminisztratív helyhatóságra bizzuk a feladatot (l. az angol megyei könyvtári rendszer). A másik megoldás az, hogy minden helyi hatóság fenntartja a maga könyvtárát, s más forrásból kerülnek biztosításra a rendszerként való működéshez, a magasabb szintű szolgáltatások fenntartásához szükséges pénzeszközök. Itt is választani lehet a között, hogy ez az alap az érdekelt helyhatóságok hozzájárulásaiból tevődik össze, vagy pedig az állam központi forrásaiból jut erre a célra. A jelenleg Magyarországon alkalmazott megoldás nem látszik igazán célravezetőnek. Az állam által a megyei önkormányzatnak biztosított pénzből tartják fenn egyebek között a megyei könyvtárat, amely gyakorlatilag a megyeszékhely városi központi könyvtára. Így tehát

a megyei pénzek túlnyomó része egyetlen város hasznát szolgálja, s jóval kisebb része jut arra, hogy működésben tartsa a megyei rendszert, s a szolgáltatásokat eljuttassa a kis településekre, a szétszórt lakóövezetekbe. Az új könyvtári törvény nem kerülheti meg, hogy valamiféle választ ne adjon erre a problémára.

Egy másik, rendkívül érzékeny pontja a magyar könyvtárügynek a szakszervezeti könyvtárak kérdése. A régi könyvtárpolitikai koncepció szerint, amikor még azt hittük, olyan olcsó dolog a könyvtári szolgálat, hogy megengedhetjük magunknak megkettőzését, a közművelődési könyvtári ellátást lakóhely és munkahely szerint is megszerveztük. Ráadásul a munkahelyi könyvtári ellátást a szakszervezetekre bíztuk. (Annál is inkább, mert az elmúlt rendszerben a szakszervezetek valójában nem fejtették ki valódi feladataikat, s diszfunkciókat vettek magukra.) Ezt a szakszervezeti közművelődési könyvtári rendszert valójában úgy finanszírozták, hogy a munkahelyeken lévő könyvtárakat a munkahely tartotta fenn, az őket ellátó központi könyvtárakat pedig a szakszervezetek, de az állam által rendelkezésükre bocsátott pénzből, aminek felhasználásába azután az államnak már nem volt beleszólása. Ez a szakszervezeti könyvtárügy most az összeomlás szélére került. A vállalatok nehéz időket élnek (gazdasági nehézségek, privatizáció, munkanélküliség stb.), az állam is takarékoskodásra kényszerül. Tehát mind a helyi könyvtárak, mind az ellátó központok léte fenyegetve van. A kibontakozás hosszabb távon az lehet, hogy a helyi vagy megyei helyhatóságok átveszik kezelésükre a letéteket adó központokat (vagyis integrálják őket saját könyvtáraikba), s illő térítés fejében felkínálják az újjászerveződő vállalatoknak a könyvtári ellátást. Az egész procedúra jelentős csökkenéseket eredményez azon a területen, amely korábban a szocialista könyvtárügy és művelődéspolitikája nagy vívmányának számított.

*

A végére hagytam a legnehezebbet. A sok könyvtári szent ténen közül a legszentebb nálunk talán a szolgáltatások ingyenessége volt. Vagy más szóval: a könyvtári szolgáltatásokat teljes egészükben a lakosok indirekt módon finanszírozták. Ezt szocialista vívmánynak tekintettük, s persze a fejlett kapitalista országok gyakorlatát követtük. Vagy legalábbis mindig azokra a példákra, azokra a cikkekre hivatkoztunk, amelyek alapelvünket megerősítették. A valóság azonban erősebbnek bizonyult az eszméknél, s bizony az utóbbi években megjelentek a térítéses szolgáltatások közművelődési könyvtárainkban. Sőt a beiratkozási díjat is jelentősen megemelte néhány könyvtár. S nemcsak különféle alapokhoz fordultak, vettek részt különféle támogatásokért meghirdetett pályázatokon, hanem más módon is igyekeztek anyagi helyzetükön javítani (pl. helyiségek bérbeadása). Ezzel a fejleménnyel is szembe kell néznie az új könyvtári törvénynek. Hogy csak egy kényes kérdést említsek: a térítési, a könyvtárhasználati díjak megállapítása vajon országosan egységes legyen, s a kormány állapítsa-e meg, vagy pedig bizonyos határok között a helyi hatóságokra kell-e bízni?

A térítési díjak kérdése átvezet bennünket ahhoz a kérdéshez, hogy egy közművelődési könyvtári szolgálat mennyiben lehet önfenntartó. A beszedett térítések hány százalékát fedezték, fedezhetik a könyvtár költségvetésének? De hát ez már a könyvtári menedzsment területére tartozik. A könyvtári menedzser pedig az a hajóskapitány, aki a könyvtárpolitika Szküllája és a finanszírozás Kharübdiszé között kormányozza a könyvtár hajóját. De ez már egy másik szimpózium tárgya lehet.

Papp István

A magyar olvasókról – nemzetközi mércével

(A 14 év 17 éves tanulók példája)

A címben megjelölt téma 30 perc alatt csupán vázlatosan vagy éppen adathalmazként lenne bemutatható. Ezért néhány általánosítható tétel (globális adat) felvillantása után kissé részletesebben szólunk majd két újabb vizsgálat bizonyos tényeiről és következményeiről.

A magyarországi helyzetkép

A 8. osztályt végző gyerekek 30%-a saját tankönyveit sem tudja könnyedén olvasni, a 14 évesek harmada húsz év óta csaknem változatlanul nem képes az értő-értelmező, az önálló informálódást lehetővé tevő olvasásra. A családok 15%-ában senki nem olvas könyvet, 6%-a pedig még újságot sem, s a felnőtt lakosság mindössze 60%-a olvas évente legalább egy könyvet (saját bevallása szerint).

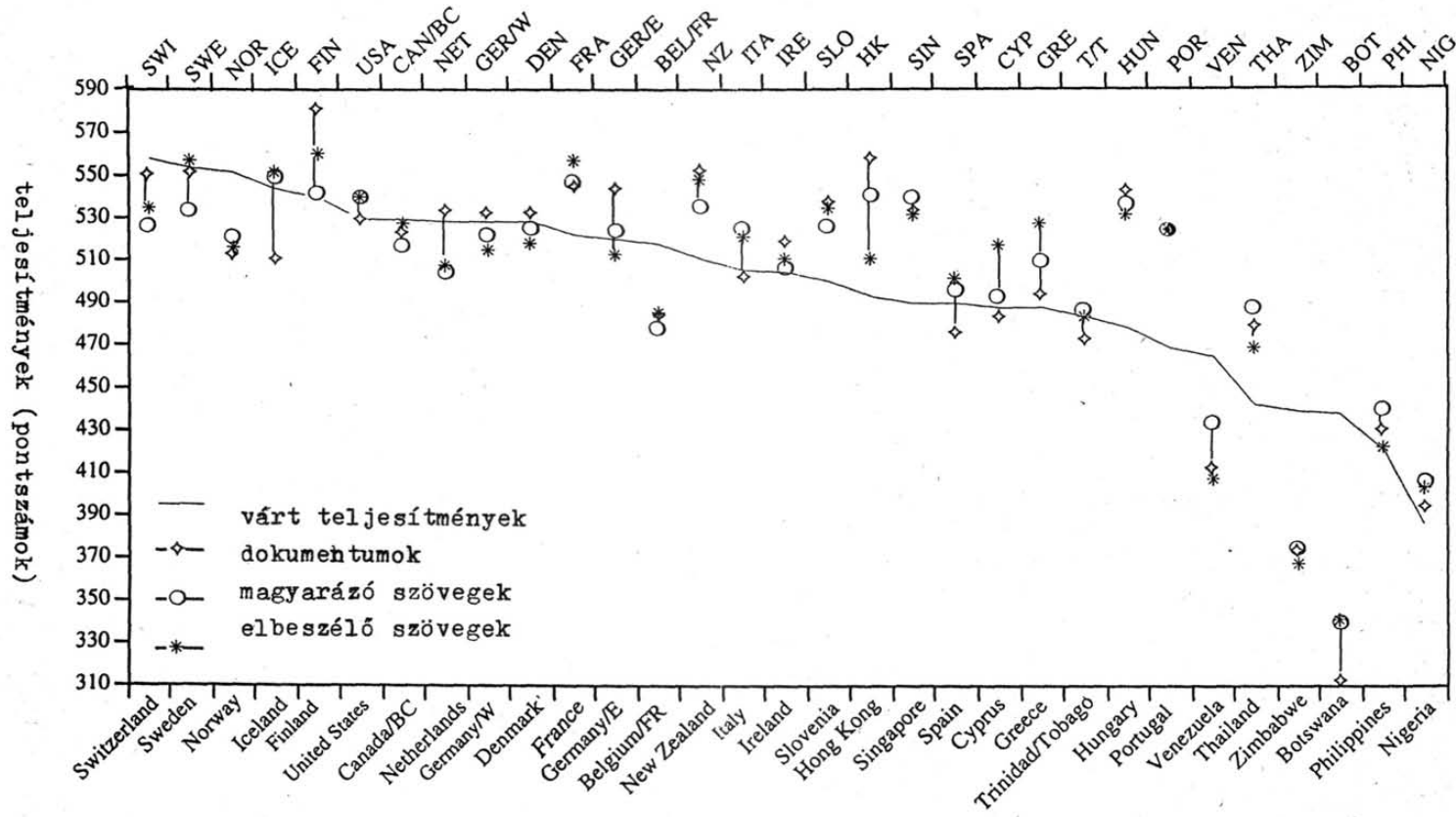
Anélkül, hogy a részletekkel bíbelődnénk, csupán nyomatékosítani szeretnénk, hogy akár az olvasási szokásokat, akár az olvasás képességét illetően elsősorban nem az átlagos mutatók, illetve az átlagteljesítmények szintje ad okot igazán az aggodalomra, hanem ezek nagyfokú, sőt növekvő különbsége, szóródása. Hosszú távon bizonyára veszélyes tendenciának vagyunk tanúi: az olvasási szokások tekintetében az egyes társadalmi rétegek egyre távolabb kerülnek egymástól.

Analfabéták? Cigányok, magányos tanyasi öregek – adódik könnyen a válasz, amiben természetesen van is igazság. Sajnos azonban az adatok sora a problémát sokkal terjedelmesebbnek mutatja. Több százezren vannak például, akik alig néhány évet jártak csak iskolába, illetve a 15 évesnél idősebb népesség jó ötöde (22%) a kötelező nyolc osztályt sem végezte el. Továbbá évenként a megfelelő korú népesség csaknem 15%-a a 8. osztály befejezése nélkül hagyja el az iskolarendszert. A felnőtt népesség 30,1%-a szerzett érettségi bizonyítványt.

Mindent összevetve, az olvasni alig vagy egyáltalán nem tudók arányát ma is nagy valószínűséggel a felnőtt lakosság 5-10 százalékára becsülhetjük.

Az okok nyilvánvalóan sokrétűek. (Közoktatási rendszerünk és a pedagógusképzés hiányosságai, a könyvkiadás és a könyvtárak szolgáltatásainak adósságai, illetve társadalmunk értékrendje stb.) Az okok egyikét – feltehetően a legfontosabbat – azonban jelenítsük meg egyetlen adattal is! Egy reprezentatív országos vizsgálat eredményei szerint a felnőtt népesség 44 százaléka napi munkája során soha nem szokott olvasni. Nincs rá szüksége! A szokványtól eltérően, említsük meg a határaink közvetlen közelében, a szomszédos országokban élő mintegy 3-3,5 milliós magyarság, mérsékelt becsléssel 10%-osnak ítélt arányát (3-400 ezres tömegét) is, akik ugyancsak fél- vagy teljesen analfabétáknak

A várt és a tényleges olvasási teljesítmények összehasonlítása

tekinthetők, hiszen beszélnek ugyan anyanyelvüket (szórvány, csángók), de az iskolában nem tanulhatták meg az írás és olvasás „magyar” változatát.

Relatív javulás – abszolút romlással

(Olvasási teljesítményeink nemzetközi összehasonlításban)

A Közoktatási Eredményeket Vizsgáló Nemzetközi Társaság (IEA) megbízásából 1991 tavaszán, összesen 3000 nyolcadik osztályos tanuló részvételével az Országos Közoktatási Intézet Értékelési Központja vizsgálatot végzett a 14 évesek olvasás-megértési színvonaláról. A tekintélyes mennyiségű feladatot tartalmazó 75-85 perc alatt kitöltendő kérdőív 3 alapvető szövegtípus megértését vizsgálta: Elbeszélő szövegek olvasása, Magyarázó szövegek olvasása, Dokumentumok olvasása.

A magyar 8. osztályos tanulók 31 ország rangsorában – olvasási teljesítményük alapján – az előkelő 7. helyen végeztek. Legjobb teljesítményt az izlandi, a francia és finn tanulók érték el. A mi eredményeinkkel csaknem azonos szint jellemzi az Egyesült Államok, Szingapúr, Új-Zéland és Svédország hasonló korú diákjait. Hollandia a 21.

Meghatározók

Milyen tényezők befolyásolják leginkább a diákok olvasási teljesítményét? Az adott területi korlátok között csak utalásszerű lehet a válaszuk. Nyilvánvalóan a gyerek közvetlen környezete, a meglévő minták, példák ereje a legfontosabb. Milyen könyvek vannak otthon? Szokták-e azokat a felnőttek is olvasni vagy inkább csak a dekoratív, illetve presztízs funkció a jellemző? Volt-e rendszeres mesélés óvodáskorban? Vannak-e beszélgetések a családtagok között? Rendkívül fontos a gyerek általános gondozottsága, ápoltsága. Szokott-e reggelit kapni, tiszta-e a ruhája? Segítenek-e a táska bepakolásában?

A fentiekkel egyenértékűen fontos: a lányok minden korcsoportban könnyebben, többet olvasnak. Rendkívül markáns a lakóhely nagyságrendjének befolyása is. A községekben lakók teljesítménye a leggyengébb és a fővárosiaké a legjobb. (Természetesen a háttérben ismét a szülők iskolázottsága, valamint a települések kulturális infrastruktúrája közötti különbségek állnak.) Ugyancsak egyértelmű összefüggések mutathatók ki mérsékelt tévészés (naponta 1-2 óra) és a legjobb olvasási eredmények között. A válogatott, igényes, de visszafogott mennyiségű tévénézés bizonyíthatóan érdeklődést kelt, kíváncsiságot ébreszt a nyomtatott betű iránt is és fordítva. A viszonylag könnyebben és többet olvasók ülnek kevesebbet a képernyők előtt.

Pusztán az iskolai könyvtár léte vagy hiánya is jelentős mértékben meghatározza a teljesítményeket. Valójában itt is egy komplex változó működésről van szó, hiszen az iskolai könyvtár léte többek között a település jellegétől is függ. Mégis kikerülhetetlen feltevés: a könyvtár minősége (állománya, nyitva tartása, személyzete) feltehetően tovább differenciálja a diákok olvasási kedvét, érdeklődését, tájékozottságát, netán még pontszámokban, osztályzatokban kifejezhető eredményeit is. (A testület, illetve az iskola egészének légköréről, hangulatáról tanítási, tanulási stílusáról nem is szólva.)

Az 1970-ben végzett hasonló jellegű megmértetés adataihoz viszonyítva, a 8. osztályosok olvasni tudása határozott javulást jelez. Elégedetten dőlünk hátra székeinkben? Aligha tehetjük! Csupán 3 tényezőt ajánlunk olvasóink figyelmébe.

1. Az általános iskola utolsó osztályát végző, a felmérésben részt vevő tanulók átlagos életkora 14,1 év volt. Tehát a bukottak, a túlkoros cigányok, a lassabban haladók, az átlagos teljesítményt nyilvánvalóan lefelé húzók nem voltak közöttük. Ők megrekedtek, véglegesen leszakadtak már az alsóbb osztályokban. Iskolarendszerünk szelektivitása hosszú évek óta kifejeződik a 8. osztályt el nem végzők viszonylag magas, 15%-os arányában is.

2. A rangsorban mögöttünk végzett, de egyébként fejlett nyugat-európai országok (Belgium, Dánia, Hollandia, Németország) számára szinte megoldhatatlan közoktatási feladatot jelent a bevándorlók sok milliós, az adott ország nyelvét nem vagy alig beszélő szülők gyermekeinek nem anyanyelvi tanítása. Mindenhol azok teljesítenek legjobban, akik a családban és az iskolában ugyanazt a nyelvet, anyanyelvüket használhatják!

3. Végül tegyük egyértelművé! Az előzőekben jelzett javulás csupán viszonylagos. Önmagunkhoz hasonlítva teljesítményeink éppen a legizgalmasabb ponton, az elbeszélő szövegek megértésében 15%-os romlást jeleznek egy másik (Monitor '86-'91) vizsgálat adatai szerint. Ha mások még rosszabb helyzetben vannak – többek között a bevándorlók megállíthatatlan hullámai miatt – ez még nem elegendő ok feladataink szigorú és ismételt számbavételének elmulasztására.

Van itt azonban még egy rendkívül izgalmas összefüggés is elrejtve a 31 ország teljesítményét összesítő ábrában, melynek tanúsága szerint a magyar 14 évesek olvasási készsége jelentősen jobb, mint ahogyan azt az infrastruktúra jellemzőiből (oktatási és könyvtári rendszer, könyvkiadás, ifjúsági sajtó stb.) konstruált, előzetes, elméleti várakozást megjelenítő, folytonos vonal alapján megjósolni lehetett (lásd az ábrát).

A magyarzatok keresése talán majd egy önálló írás témája is lehetne, itt csupán a kultúra, a könyv, az irodalom közismerten hansúlyozott (bizonyos politikai, illetve propagandisztikus célok érdekében korábban túl is hansúlyozott) magyarországi szerepére emlékeztetjük az olvasót.

Regionális kultúrák

Az előzőekben csupán globális adatokkal szolgáltunk, s ezen belül is kizárólag az olvasni tudást jellemeztük. A sort valójában a könyvtárhasználatra vonatkozóan folytatnunk kellene: 1990-ben a felnőttek 14,8%-a volt beiratkozott olvasója valamelyik könyvtárnak; A családok több mint felében (52,8%) senki sem használ könyvtárat; Legmagasabb a 11–14 évesek korcsoportjában a könyvtárhasználók aránya (77%).

Ráadásul, ha csupán a fenti mutatók időbeli változásait követnénk, akkor is az enyhe romlás, hanyatlás jeleit kellene regisztrálnunk. Ez viszont kissé félrevezető is lenne, mert az átlagszámok csökkenése mögött radikális differenciálódás zajlik: A jobb felszereltségű, gazdagabb választékú (rendszerint városi) könyvtárak keresettsége, népszerűsége növekszik; A kisebb, gyengébb állományú (munkahelyi és községi) egységek egy részét be is zárták, illetve költségvetését jelentősen csökkentették.

A fentiek fontosságát elismerve tegyük fel azonban végre a „mit olvasnak?” kérdést is! Anélkül, hogy a hallgatóságot hosszú és (a holland kollégák számára) érdektelen névsorok, címek figyelésére kényszerítenénk, csupán néhány, időben és térben általánosíthatónak tűnő tendenciát szeretnénk megfogalmazni.

Magyarország keleti és nyugati régiói jelentős eltérést mutatnak az olvasás mennyiségét és minőségét illetően is. Nyugaton többet, de a divatos szórakoztató (lektúr, krimi, sci-fi) műveket gyakrabban, míg a keleti országrész egy archaikusabb – a romantikát, a nemzeti klasszikusokat jobban értékelő – ízléslámpát őrizz. A két országrész közötti távolság alig 4-500 kilométernyi, de a történelmi, kulturális, felekezeti eltérések máig éreztetik hatásukat. Természetesen nem csupán az olvasás, hanem a könyvtári alapterületek, a könyvbeszerzésre fordított összegek, meg az öngyilkossági, válási stb. arányszámok nagyságán is. Külön nyomatékkal kell szólnunk regionális sajátosságok folytatódásáról, amikor az országhatárt kelet felé elhagyva eljutunk a Romániában élő, mintegy 2 milliós, kisebbségi sorban élő magyarság olvasási kultúrájának felderítéséhez. (Erre 1991-ben volt módunk először.)

A szórakoztató irodalom előretörése (Cook, R. – Christie, A. – Kenneth, C. – King, S. – Mitchell, M. – továbbá a Denise, Romana, Tiffany típusú füzetes regények), népszerűségének erősödése nyilvánvalóan határokat átlépő folyamat. Ugyanakkor az előzőekben jelzett (keleten erősebb) hagyományörző tendencia is folytatódik az országhatáron túl. Vagyis a hétköznapi olvasói gyakorlatot a Romániában élő magyarok körében is főként a közvetlen örömszerzés, a könnyed szórakozási igények jellemzik, de az értékek (kedvenc szerzőiket kellett felsorolniuk a 17 éves középiskolai tanuló megkérdezetteknek) rangsorát az iskolai – és a kisebbségi létből fakadó hatások a nemzeti klasszikusok javára rendezik át. (Mint tudjuk egy csoport tartósan kedvezőtlen helyzete megnöveli az identifikációs modellek iránti érzékenységet. A klasszikus nemzeti irodalom olvasása kiváló eszköztárat kínál az igényelt azonosságtudatot szolgáló modellek beépítéséhez. Vagyis a szorongatott helyzetben lévőknek nagyobb szükségük van, megmaradásuk érdekében a nemzeti romantikusok és klasszikusok olvasására.)

Végszó

Az olvasni tudástól indultunk, s kikerülhetetlenül eljutottunk az igények, a belső motívumok, a várakozások szintjéhez is. (Más vizsgálódásokból tudjuk, hogy legalábbis két szálon fut a fogadtatás, a szépirodalmi művek recepciója: a) Létezik a „visszatérő személyes téma” (Holland 1985.); b) és egy a nemzeti azonosságtudat által meghatározott, a történelmi-társadalmi körülményekkel szoros kapcsolatban lévő kultúrafüggő téma is. (Halász 1992.)

Központi témánkra visszatérve hangsúlyozzuk, hogy a mielőbb megteremtendő, működő pluralista demokráciában az írásos információkat önállóan feldolgozó, tényeket, érveket mérlegelni, majd ezek alapján dönteni tudó állampolgárok (és nem manipulált alattvalók) tömegére van szükség. Ennek pedig az alapvető intézményes háttér (iskolák, könyvtárak és iskolai könyvtárak) radikális fejlesztése mellett a társadalom értékrendjének lényeges módosítására – a tudás, a képzettség, a műveltség felértékelésére, a termelés technikai kultúrájának hatékony emelésére – lenne szükség.

Nagy Attila